

बार्दली उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली
भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह,
एम.एड., द्वितीय वर्षको नेपा.शि. ५९८
पाठ्यांशको प्रयोजनका
लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

हरिमाया घिमिरे

९-२-२९-५२९-२०१२

२४०००५८/२०७४

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग,
सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस,
भरतपुर, चितवन
२०८०/२०२३

प्रतिबद्धतापत्र

यस 'बार्दली उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकको यस शोधपत्रमा उपयोग र प्रयोग गरिएका सन्दर्भ सामग्रीहरू जेजसरी सम्पादन गरिएको भए पनि ती सबैलाई गर्भे टिप्पणीका आधारमा पुष्टि गरिएको छ। मैले प्रस्तुत गरेका सबै विषयवस्तुहरू मौलिक छन् र यस शोधपत्रमा कुनै पनि अंश प्रतिलिपिगत, प्रकाशित र शोधप्रयोजनस्वरूप उपाधि लिन कुनै पनि विश्वविद्यालयमा प्रस्तुत गरिएको छैन भनी उद्घोष गर्दछु।

मिति : २०८०/०४/१५

सन् : ३१ जुलाई, २०२३

.....
हरिमाया घिमिरे

शोधार्थी

शोधनिर्देशकको सिफारिसपत्र

‘बार्दली उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन’ शीर्षकको यो शोधपत्र छात्रा हरिमाया घिमिरेले मेरा निर्देशनमा पूर्ण लगाव र परिश्रमपूर्वक तयार पार्नु भएको हो । विषयगत गहनतालाई महत्त्व दिई तयार पारिएको यस शोधपत्रबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली विभागको नयाँ प्रारूपअनुसार तयार पारिएको यो शोधपत्र एउटा नमुना शोधपत्रका रूपमा तयार भएको जस्तो मलाई लाग्दछ । अतः आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सप्तगण्डकी क्याम्पस, नेपाली विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०८०/०४/२१

सन् : ६ अगस्ट, २०२३

.....

सरोज दवाडी

सहायक प्राध्यापक

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत 'बार्दली उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ अध्ययनपत्र पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । समाजभाषिक अध्ययनको क्षेत्रमा कम मात्र अध्ययन भएकाले यस विषयसँग सम्बन्धित भएर गरिएको यस अध्ययनले आगामी अध्ययन तथा अनुसन्धानमा थप सहयोग हुनेछ । सर्वप्रथमतः प्रस्तुत उपन्यासका लेखक अर्थात् शोधनायक अनल गौतमप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन व्यक्त गर्न चाहन्छु, जसको उपन्यासका कारण मैले आफ्नो शोधकार्यमा प्रस्तुत अनुसन्धान कार्य गर्ने अवसर प्राप्त गरेकी छु ।

प्रस्तुत शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधकार्य गर्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस तथा यसअन्तर्गतको नेपाली भाषा शिक्षा विभागप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यस शोधकार्यको शीर्षक छनोटदेखि लिएर सामग्री सङ्कलन, लेखन र परिमार्जनका लागि निर्देशन गर्नुहुने नेपाली भाषा शिक्षा विभागका विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरुआमा विन्दु पौडेल (वस्ती) प्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । आफ्नो अति व्यस्त समयको बावजुद पनि शोध लेखनको सम्बन्धमा अमूल्य समय, सुझाउ र पूर्णरूपमा सहयोग तथा मार्गनिर्देशन प्रदान गर्नुहुने सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पसका आदरणीय गुरु एवम् शोधनिर्देशक सरोज दवाडीज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा विभिन्न प्रकारका सन्दर्भ सामग्रीहरू उपलब्ध गराइदिने सप्तगण्डकी क्याम्पस पुस्तकालय र त्रि.वि. केन्द्रीय क्याम्पस पुस्तकालयप्रति धन्यवाद प्रकट गर्न चाहन्छु ।

शोधलेखनका क्रममा हेमाङ्गराज अधिकारी, शान्तिप्रसाद ढकाल, भोजराज ढुङ्गेल, माधवप्रसाद पौडेल, पारसमणि भण्डारीका कृतिहरू एवम् विन्दा अर्याल, कविता अधिकारी, बालकुमारी काफ्ले, प्रतिमा पौडेल, रञ्जनाकुमारी प्याकुरेल, सुष्माकुमारी बराल, सपना शर्मा, विमल सुवेदी, विश्वचन्द्र सुवेदी, भानुभक्त ढकालका शोधलेखहरूको सहयोग लिइएकाले उहाँहरूप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दै शिक्षा क्षेत्रमा यस अवस्थासम्म पुऱ्याउन उत्प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने बुवाआमा श्रीप्रसाद घिमिरे र तुलसी घिमिरे, आदरणीय सासूआमा तथा ससुराबुबा गोविन्द ढकाल र गोमा ढकाल र प्यारो छोरा आदर्श ढकालप्रति पनि आजीवन आभारी रहने छु । मेरो उज्ज्वल भविष्यप्रति समर्पित भइरहने मेरा जीवनसाथी उत्तम ढकालप्रति कृतज्ञ छु । शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा हरतरहले सहयोग गर्ने आत्मीय साथीहरू सावित्रा, आशा, प्रतिमा र कविताप्रति विशेष आभारी छु । टङ्कन कार्यमा सहयोग गर्नुहुने दाजु जीवन ढुङ्गानाप्रति विशेष कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा, प्रस्तुत शोधपत्रको उचित मूल्याङ्कनका लागि सप्तगण्डकी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभागसमक्ष पेस गर्दछु ।

मिति : २०८०/४/१५

सन् : ३१ जुलाई, २०२३

शोधार्थी

हरिमाया घिमिरे

शोधसार

समाजभाषिक आधारमा आधारित *बार्दली* उपन्यासको विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत शोधपत्रको उद्देश्य रहेकाले यसको शीर्षक '*बार्दली* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' राखिएको छ । यो शोधकार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको नेपाली शिक्षा ५९८ पाठयांशको प्रयोजनका लागि तयार गरिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यका उद्देश्यहरूमा *बार्दली* उपन्यासको भाषाशैलीको समाजभाषिक अध्ययन गर्नु र यस उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत र पेसागत आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु रहेको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्य *बार्दली* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनसँग सम्बन्धित भएकाले प्राथमिक सामग्रीको रूपमा अनल गौतमद्वारा लिखित *बार्दली* उपन्यासलाई लिइएको छ भने समाज भाषाविज्ञानसँग सम्बन्धित शोधपत्र, पाठ्यपुस्तक, सम्बन्धित समालोचनात्मक कृतिहरू, विभिन्न लेख, रचना, इमेल, इन्टरनेटलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरी आवश्यक सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । यही द्वितीयक स्रोतका साधनहरूको व्याख्या र विश्लेषण गरी अध्ययनको ढाँचा निर्माण गरिएको छ । यस उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनका क्रममा समाज भाषाविज्ञानको परिचय र सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि, भाषिक भेदहरूको क्रमशः विश्लेषण गरिएको छ । यसका साथै वर्गगत, लिङ्गगत र पेसागत अवस्थाका आधारमा *बार्दली* उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषाको भाषिक विश्लेषण गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

बार्दली उपन्यास अनल गौतमद्वारा लेखिएको सामाजिक उपन्यास हो । यस उपन्यासमा विपरीत लिङ्गीप्रतिको आकर्षण, आधुनिकताका नाममा जथाभावी र हतारमा प्रेममा जोडिन पुग्दा तत्कालीन समयमा रमाइलो भएको र भविष्यमा पछुताउनु परेको कुरालाई विषयवस्तु बनाएका छन् । प्रस्तुत उपन्यासमा घरपरिवारसँग रहँदा, बस्दा परिवारलाई वास्ता नगर्ने, पश्चिमा सभ्यताको अनुसरण गर्ने, प्रेम र प्रणयका कारण घरपरिवार र आफन्तसँग फरकफरक व्यवहार गर्ने, सानासाना कुरामा पनि प्रेमी र प्रेमिकाबिच असमान्यता रहने, बोलचाल नहुने, व्यक्तिगत स्वतन्त्रताका नाममा एकल परिवारमा रम्ने, कामको खोजीमा जता पनि जानुपर्ने बाध्यताजस्ता घटनाहरूलाई उजागर गरेका छन् । यो उपन्यास आधुनिक शैलीमा रचिएको काल्पनिक उपन्यास हो ।

उच्च वर्गका पात्रले प्रयोग गरेको भाषाको वाक्यगठन मिलेको, आदरयुक्त भाषिक प्रयोग, दर्शनयुक्त तथा नैतिक, शिक्षामूलक भाषिक अभिव्यक्ति पाइन्छ भने निम्न वर्गका पात्रको भाषिक प्रयोगमा परम्परावादी सोच, गालीगलौजपूर्ण भाषा, रूखो तथा रूढीवादी विचार, ग्रामीण भाषायुक्त भाषाको प्रयोग पाइन्छ। लिङ्गका आधारमा समेत उपन्यासमा पुरुष र महिला पात्रहरू रहेका छन्। पुरुष पात्रका तुलनामा महिला पात्र कम रहेका छन् र पुरुषको भाषिक प्रयोगमा धेरै भिन्नता नरहे तापनि शब्दभण्डारका तहमा र क्रियाको प्रयोगमा भिन्नता पाइन्छ। *बार्दली* उपन्यासमा समाजका सबै वर्ग, लिङ्ग, जाति मिश्रण रहेको उपन्यासको भाषालाई समाजसापेक्ष बनाएको छ। यो शोधकार्यमा समाजभाषिक अध्ययनका क्रममा शोधपत्रलाई विभिन्न शीर्षक र उपशीर्षकहरूमा वर्गीकरण गरी छ अध्ययनमा विभाजन गरी निष्कर्ष निकालिएको छ र अन्त्यमा सन्दर्भ सामग्रीसूची र व्यक्तिवृत्त प्रस्तुत गरी शोधकार्यलाई समापन गरिएको छ।

सङ्क्षिप्त रूपसूची

आइ.एस.बि.एन.	:	इन्टरनेसनल स्ट्यान्डर्ड बुक नम्बर
आइ.एन.जी.ओ.	:	इन्टरनेसनल नन-गभर्मेन्ट अर्गानाइजेसन
उ.मा.वि.	:	उच्च माध्यमिक विद्यालय
एन.सि.सि.	:	नेपाल कमर्स क्याम्पस
एम.एड.	:	मास्टर्स अफ एजुकेसन
एस.एल.सी.	:	स्कूल लिभिड सर्टिफिकेट
एस.पी.	:	सुपरीटेन्डेन्ट अफ पुलिस
क्र.सं.	:	क्रम सङ्ख्या
सि.इ.ओ.	:	चिफ इन्जिक्वुटिभ अफिसर
ते.सं.	:	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नं.	:	नम्बर
नेपा.शि.	:	नेपाली शिक्षा
पि.ए.	:	पर्सनल असिस्टेन्ट
प्रा.लि.	:	प्राइभेट लिमिटेड
पृ.	:	पृष्ठ
संस्क.	:	संस्करण

विषयसूची

मुखपृष्ठ	
प्रतिबद्धतापत्र	
शोधनिर्देशकको सिफारिसपत्र	
स्वीकृतिपत्र	
कृतज्ञताज्ञापन	
शोधसार	क
सङ्क्षिप्त रूपसूची	ग
विषयसूची	घ
तालिकासूची	छ
रेखाचित्रसूची	ज
चिन्हसूची	झ
अध्याय एक : शोधपरिचय	पृष्ठ
अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
समस्याकथन	२
अध्ययनको औचित्य	३
शोधकार्यको उद्देश्य	३
सीमाङ्कन	३
पारिभाषिक शब्दावली	३
सारांश	४
अध्याय दुई : सम्बन्धित कार्यको पुनरावलोकन	
सैद्धान्तिक पुनरावलोकन	५
प्रायोगिक पुनरावलोकन	७
अनुसन्धानमा सम्बन्धित कार्यको पुनरावलोकनको अनुप्रयोग	११
समाज भाषाविज्ञानको सैद्धान्तिक अवधारणा	११
समाज भाषाविज्ञानको परिचय	१३

समाज भाषाविज्ञानको क्षेत्र	१४
भाषिक भेद	१६
सामाजिक भेद	१७
प्रयोजनपरक/विषयगत भेद	१८
प्रसङ्गगत भेद	१९
वर्गीय भेद	२०
लैङ्गिक भेद	२२
पेसागत आधारमा भाषाको भेद	२३
सारांश	२३

अध्याय तीन : शोधविधि र प्रक्रिया

अनुसन्धानविधि	२५
अनुसन्धान ढाँचा	२५
नमुना छनोट प्रक्रिया	२६
सामग्री सङ्कलन प्रक्रिया	२६
सामग्री सङ्कलन प्रक्रिया	२६
अवधारणात्मक ढाँचा	२७
नतिजा र छलफल	२७
शोधपत्रको रूपरेखा	२७
सारांश	२८

अध्याय चार : भाषाशैलीका आधारमा *बार्दली* उपन्यासको विश्लेषण

पृष्ठभूमि	२९
लेखक र उपन्यासको सङ्क्षिप्त परिचय	३०
स्थानीय भाषाको प्रयोग	३१
सारांश	३६

अध्याय पाँच : बार्दली उपन्यासको पात्रगत भाषिक स्थितिको विश्लेषण

पृष्ठभूमि	३७
लैङ्गिक आधारमा भाषिक स्थितिको विश्लेषण	३७
पुरुष पात्रहरूले पात्रको भाषिक विश्लेषण	३८
महिला पात्रहरूले पात्रले प्रयोग गरेका भाषिक विश्लेषण	३९
वर्गगत पात्रले प्रयोग गरेका भाषिक स्थिति	४१
उच्च वर्गका पात्रले प्रयोग गरेका भाषिक स्थिति	४२
मध्यम वर्गका पात्रले प्रयोग गरेका भाषिक स्थिति	४२
निम्न वर्गीय पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषिक विश्लेषण	४३
पेसाका आधारमा पात्रहरूको भाषिक स्थितिको विश्लेषण	४५
सारांश	४७

अध्याय छ : सारांश, निष्कर्ष र उपादेयता

सारांश	४८
निष्कर्ष	५०
उपादेयता	५१
नीतिगत तहमा	५१
प्रयोगगत तहमा	५२
सन्दर्भ सामग्रीसूची	
व्यक्तिवृत्त	

तालिकासूची

तालिका सङ्ख्याशीर्षक	पृष्ठ
१ : पात्रहरूको लैङ्गिक विवरण	४१
२ : पात्रहरूको वर्गगत विवरण	४४

चित्रसूची

चित्र सङ्ख्या शीर्षक

पृष्ठ

१ : शोधपत्रको ढाँचा

२७

चिह्न प्रयोगसूची

यस शोधपत्रमा अधोलिखित चिह्न प्रयोग तल दिइएका विशिष्ट अर्थमा गरिएको छ :

चिह्न	अर्थ
;	अर्धविराम
,	अल्पविराम
“ ”	कसैको प्रत्यक्ष उक्तिको उद्धरण गर्दा
...	केही अंश छोडिएको
?	प्रश्नवाचक
	पूर्णविराम
-	योजक
/	विकल्प, पर्याय
‘ ’	शीर्षक जनाउँदा वा विशेष जोड दिँदा
:	पृष्ठ सङ्ख्याविचको सङ्केत
—	बाट
()	पेटे टिप्पणी

अध्याय एक

शोधपरिचय

अध्ययनको पृष्ठभूमि

प्रस्तुत शोधकार्यको शीर्षक *बार्दली उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन* रहेको छ । *बार्दली* (२०८०) उपन्यास साहित्यकार अनल गौतम (२०३८) द्वारा लेखिएको हो । उनी आफ्ना सिर्जनामा नयाँपन दिने हुटहुटी बोकेका साहित्यकारका साथै सामाजिक अभियन्ता र सामाजिक व्यक्तित्वसमेत रहेका छन् । गौतम अहिलेको समय, परिस्थिति, परिवेश वा समसामयिक विषयवस्तुमा कलम चलाउने व्यक्तित्व हुन् । अनल गौतम, नेपाली साहित्यका विभिन्न धारामा कलम चलाउने एक प्रतिभाशाली स्रष्टा हुन् । कविताविधाबाट साहित्यिकयात्रा प्रारम्भ गरेका गौतमले हाइकु, कविता, कथा, गीत, उपन्यास आदि विधामा कलम चलाएका छन् । उनका *शुभप्रभात* (हाइकुसङ्ग्रह, २०६४), *चिनारी* (कवितासङ्ग्रह, २०६६), *घाटघाटका कथा* (कथोपन्यास, २०७०), *सरसी* (गीतिसङ्ग्रह, २०७४), *लभ एट २५* (उपन्यास, २०७४), *दाहिने हाते सिक्का र साइकल* (कथासङ्ग्रह, २०८०) र *बार्दली* (उपन्यास, २०८०) प्रकाशित कृति हुन् भने अनेकौँ लेख, रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा फुटकर रूपमा प्रकाशित भएका छन् । पेसाले विमा क्षेत्रमा आवद्ध भए तापनि गौतमले जीवनलाई नजिकबाट नियाल्दै समसामयिक विषयवस्तु, समय, परिस्थिति र आधुनिक परिवेशलाई झल्काउने साहित्य सिर्जना गरेको पाइन्छ । गौतमको *बार्दली* शीर्षकको उपन्यास छैठौँ प्रकाशित कृति हो ।

यस उपन्यासमा समाजमा घटेका समसामयिक विषयवस्तुका यथार्थलाई टिप्पै मानव मनका अनेक थरी भावना तथा ग्रन्थिको मसिनो र गहिरो चित्रण गर्ने सामाजिक, मनोवैज्ञानिक साहित्यकार गौतमले हरेक वर्ग, जाति, पेसा, लिङ्ग, रीतिरिवाज, रहनसहन, सामाजिक व्यवहार तथा मानव मनका सूक्ष्म अभिव्यक्तिहरू देख्न सकिन्छ । अहिलेको वातावरणसँग मिल्दो र बाहिरी आवरणको मात्रै भर वा विश्वास गरेका मानिसहरूको विषयवस्तुलाई यस उपन्यासमा प्रस्तुत गरेका छन् । आधुनिकताको नाममा जथाभावी र हतारमा गरिएको कार्यले कस्तो अवस्थाको सिर्जना हुन्छ र मानिसले कसरी धोका पाउँछन् भन्ने कुरालाई यथार्थपरक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

भाषा र समाजको सम्बन्ध, भाषानीति र योजनाहरू, भाषाका भेदहरू जस्ता समाजमा प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने भाषाका विभिन्न पक्षहरूको अध्ययन सामाजिक भाषाविज्ञानमा हुने भएकाले भाषामा समाजको भूमिका व्यक्ति र भाषाको सम्बन्ध जस्ता पक्षलाई आधार बनाएर भाषाका माध्यमबाट समाजको अध्ययन गर्ने र समाजको आधारमा साहित्यका भाषाको स्वरूप निर्धारण गर्नु आवश्यक देखिन्छ । भाषा समाजको प्रतिबिम्ब हो । समाज र भाषाविज्ञान, भाषा र समाजविचको विभिन्न सम्बन्धको अध्ययन भएकाले यसको अध्ययन क्षेत्र व्यापक हुन्छ । भाषा मानव समुदायको अत्यन्त आवश्यक वस्तु एवम् महत्त्वपूर्ण वस्तु भएकाले यसको माध्यमबाट मानिसले आफ्ना विभिन्न क्रियाकलापहरू सहज रूपमा गर्न र आफ्ना विचारहरू प्रस्टसँग राख्ने गर्दछन् । समाजमा देखिने द्विभाषिकता तथा बहुभाषिकताको स्थिति, भाषिक भेद, भाषिका र व्यक्तिभाषा, भाषाद्वैत, कोड, कोड परिवर्तन, कोड मिश्रण, भाषानीति, योजनाजस्ता समाज भाषाविज्ञानका अध्ययन क्षेत्रमा समाज भाषाविज्ञानलाई समृद्ध बनाएको पाइन्छ । भाषाको सामाजिक संस्कृति, मूल्य र मान्यताको खोजी गर्ने तथा अन्तर्सम्बन्धको विश्लेषण, भाषिक स्तर, सामाजिक भाषाप्रतिको धारणा र समाजको स्तरानुकूल भाषाको प्रयोग समाजभाषिक अध्ययन गरिन्छ । यसैले प्रस्तुत शोधकार्यमा *बार्दली* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

समस्याकथन

कुनै पनि अनुसन्धान गर्दा अनुसन्धेय तथा अध्ययनीय विषयवस्तुको शीर्षक नै समस्याको रूपमा रहेको हुन्छ । समस्या भएका विषयवस्तुमा नै अनुसन्धान गरिन्छ । शोधकार्यको शीर्षक '*बार्दली* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' रहेको छ र यसै शोधशीर्षकसँग सम्बद्ध शोधसमस्यामा आधारित भएर अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ । नेपाली साहित्यिक क्षेत्रमा देखापरेको उपन्यासमध्ये यस उपन्यासमा आधुनिकताका नाममा जथाभावी र हतारमा प्रेममा जोडिदा के हुनसक्छ ? भन्ने समसामयिक विषयवस्तुमा आधारित रहेको पाइन्छ । समाजका व्यक्तित्वहरू हरेक उद्देश्यले विभिन्न स्थानको यात्रा गर्नुपर्ने हुन्छ र यात्राका क्रममा जस्तोसुकै परिस्थिति सिर्जना हुनसक्छ र त्यस्ता परिस्थितिलाई सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । समाजभाषिक समस्याहरू के कस्ता समस्या छन् भन्ने समस्या नै यस अध्ययनको मुख्य समस्या हो । यस उपन्यासमा समाजभाषिक दृष्टिकोणले के कस्ता प्रकारका भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको छ र यस उपन्यासका पात्रहरूको वर्गगत र

लिङ्गगत आधारमा के कस्तो भाषिक स्वरूपको प्रयोग गरेका छन् भन्ने कुरा प्रस्तुत शोधप्रस्तावको प्रमुख समस्याको रूपमा रहेको छ ।

शोधकार्यको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्य निम्नलिखित उद्देश्यहरूमा केन्द्रित रहेको छन् :

- (क) समाजभाषिक दृष्टिले *बार्दली* उपन्यासको भाषिक स्थिति के कस्तो रहेको छ ?
- (ख) *बार्दली* उपन्यासका पात्रहरू (वर्गगत र लिङ्गगत) आधारमा भाषिक स्वरूप के कस्तो रहेको छ ?

अध्ययनको औचित्य

प्रस्तुत शोधकार्यको मूल उद्देश्य समाजभाषिक आधारमा *बार्दली* उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययनका साथै वर्ग, लिङ्ग, जाति, सामाजिक विभेद, भौगोलिक बनावटका आधारमा प्रयोग गरिएको भाषिक स्वरूपको अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ । यस शोधकार्यबाट भावी शोधार्थी तथा अध्येतालाई अनुसन्धान गर्न, शिक्षण पेसामा सहयोग गर्न, समाजभाषिक अध्ययनमा चासो राख्ने विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता, समालोचक जुनसुकैका लागि पनि यो शोधकार्य महत्त्वपूर्ण हुनेछ । त्यसैले '*बार्दली* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकको प्रस्तुत अनुसन्धानको महत्त्व र औचित्य स्वतः पुष्टि हुन्छ र सान्दर्भिक रहेको छ ।

सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधकार्य अनल गौतमद्वारा लिखित *बार्दली* (२०८०) उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ । यस उपन्यासमा भौगोलिक आधार र पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको लिङ्गगत, वर्गगत र पेसागत अवस्थाका आधारमा भाषिक स्थिति पत्ता लगाउनु प्रस्तुत शोधकार्यको मुख्य सीमा रहेको छ ।

पारिभाषिक शब्दावली

प्रस्तुत शोधकार्यमा विशिष्ट अर्थमा केही शब्दहरूको प्रयोग हुने छन् । ती शब्दहरू र तिनीहरूका अर्थ निम्नानुसार रहेको छन् :

भाषिका : एउटै भाषामा देखिने भिन्नभिन्न रूप

- अवलम्बन : आफ्नो भाषाप्रति देखाउने सद्भाव, मोह र वफादारिता
- बार्दली : घरको छानामुनि गारोभन्दा बाहिरपट्टि निकालेर डन्डी, रेलिङ आदिले बारिएको बस्ने ठाउँ; एक किसिमको बुर्जा
- भाषा : सामाजिक सम्पर्कको प्रमुख माध्यम
- समाजभाषिक : समाजको आधारमा भाषाको अध्ययन गर्ने
- वर्ग : कुनै जाति, पेसा, वर्ण, श्रेणी, स्तर, आकारप्रकार आदिको समूह ।

सारांश

प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो अध्याय अध्ययनको पृष्ठभूमिमा लेखकको सङ्क्षिप्त परिचय, उनका कृतिहरूको विवरण र सामान्य रूपमा समाज भाषाविज्ञानको सङ्क्षिप्त परिचय उल्लेख गरिएको छ । समस्याकथनमा *बार्दली* उपन्यासलाई समाजभाषिक पद्धतिका विभिन्न उपकरण र प्रक्रिया अवलम्बन गरी विश्लेषण गर्ने भन्ने कुरालाई खुलाइएको छ । यसैगरी यस अध्यायमा अध्ययनको औचित्यअन्तर्गत यस कृतिको भाषाशैलीका साथै लिङ्गगत र वर्गगत आधारमा प्रयोग गरिएका भाषिक स्वरूपको विश्लेषण गरिएको छ । नेपाली साहित्य तथा लोकपरम्पराको ऐतिहासिक महत्त्व रहेको यस उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनका दृष्टिले गरिने यो अध्ययन नितान्त नवीन र मौलिक हुने भएकाले शोधको औचित्य पुष्टि गरिएको छ । यस कृतिलाई अन्य पक्षबाट विश्लेषण नगरी समाजभाषिक आधारमा भाषाशैलीको अध्ययनका साथै लिङ्गगत तथा वर्गगत आधारमा प्रयोग गरिएको भाषिक स्वरूपको आधारमा सीमित रही कृतिको विश्लेषण गरिएको कुरालाई सीमाङ्कनमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी प्रस्तुत शोधपत्रको उपयोगिताअनुसार शोधको औचित्य र शोधले समेटेका कुराहरू सीमाङ्कन र अध्यायको सङ्क्षिप्त सारांश समावेश गरी पहिलो अध्याय सम्पन्न गरिएको छ ।

अध्याय दुई

सम्बन्धित कार्यको पुनरावलोकन

कुनै पनि सम्बन्धित विषयमा रहेर त्यसभन्दा पहिले वा अघि के कस्ता कार्यहरू वा अनुसन्धान भएका छन् ? तिनीहरूको क्रमबद्ध रूपमा अध्ययन गर्नु वा खोज गर्नु नै सम्बन्धित कार्यको पुनरावलोकन हो । यसरी अध्ययन गर्दा अध्ययनमा सूचना सङ्कलन र व्याख्या तथा विश्लेषण गर्न सहयोग पुग्दछ । समस्याहरू पत्ता लगाउन सहयोग पुग्दछ । अनुसन्धानको रूपमा समाजशास्त्रीय विश्लेषण प्रशस्तै भेटिन्छन् तैपनि नेपाली साहित्यका विभिन्न विधा, भाषा र कृतिमा आधारित रहेर समाजभाषिक अध्ययन कमै मात्रामा भएको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधकार्य *वार्दली* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन शीर्षकसँग सम्बन्धित यस अघि गरिएका विभिन्न प्रकारका शोधकार्य तथा समाजभाषासँग सम्बन्धित लेख, रचना तथा पुस्तकहरूलाई आधार लिई प्रायोगिक र सैद्धान्तिक पूर्वकार्यलाई दुई भागमा विभाजन गरी समीक्षा गरिएको छ । ती सैद्धान्तिक र प्रायोगिक पुनरावलोकनहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सैद्धान्तिक पुनरावलोकन

प्रस्तुत अध्ययन अनल गौतमद्वारा लिखित *वार्दली* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गर्ने समस्यामा केन्द्रित रहेको छ । समाजभाषासँग सम्बन्धित विभिन्न विद्वान्हरूद्वारा लिखित विभिन्न कृतिहरूको समीक्षालाई सैद्धान्तिक पुनरावलोकनको रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

अधिकारी (२०६६) द्वारा लिखित *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान* नामक पुस्तकमा सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय, भाषिक समुदाय, भाषिक भेद, भाषाद्वैत, कोड परिवर्तन र कोड मिश्रण, भाषायोजना, नेपाली भाषाको मानकीकरण तथा आधुनिकीकरणको बारेमा चर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा भाषाको समाजपरक अध्ययनलाई सामाजिक भाषाविज्ञान भनिन्छ, भनी उल्लेख गरेका छन् । यसले भाषाको प्रयोग पक्षमा जोड दिन्छ भनी सामाजिक भाषाविज्ञानलाई विश्लेषण गरिएको छ । उक्त पुस्तकको अध्ययनबाट प्रस्तुत शोधकार्यमा भाषाको समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा भाषिक स्थितिको विश्लेषण गर्न सहयोग पुगेको छ ।

हुङ्गोल (२०६८) द्वारा लिखित *प्रायोगिक भाषाविज्ञान* नामक पुस्तकको एकाइ दुईमा सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय, भाषा र समाजको सम्बन्ध, भाषिक समुदाय, भाषिक भेदहरू र उपसंहारको बारेमा चर्चा गरिएको छ। प्रस्तुत पुस्तकमा समाज भाषाविज्ञान, भाषा प्रयोग र समाजको संरचनाबिचको अन्तर्सम्बन्धकोसमेत अध्ययन गरिएको छ। यसमा सामाजिक उच्चारणगत र सम्बन्धित भाषागत विभेदहरूको अध्ययन गरिन्छ, जुन सामाजिक, आर्थिक स्तर, लिङ्ग, उमेर इत्यादिमा आधारित हुन्छ भनेर सामाजिक भाषाविज्ञानलाई विश्लेषण गरिएको छ। उक्त पुस्तकको अध्ययनले प्रस्तुत शोधकार्यमा समाजभाषिक अध्ययनको सैद्धान्तिक प्रारूप तयार पार्न सहयोग पुऱ्याएको छ।

भण्डारी (२०७३) द्वारा लिखित *सामाजिक भाषाविज्ञान र मनोभाषाविज्ञान* नामक पुस्तकमा सामाजिक भाषाविज्ञान, भाषिक भेद, भाषानीति र भाषायोजना, नेपालको भाषिक स्थिति, सामाजिक भाषाविज्ञान, भाषा शिक्षण र भाषाको समाजपरक अध्ययनको बारेमा व्यापक चर्चा गरिएको छ। भाषाबिना समाजमा गरिने कुनै पनि अध्ययन पूर्ण नहुने भएकाले भाषाको महत्त्व सामाजिक धरातलसम्म रहन्छ। भाषा समाजबाट नियन्त्रित र निर्मित हुन्छ र समाजकै सक्रियतामा गतिशील र प्रगतिशील हुन्छ भनी सामाजिक भाषाविज्ञानको विश्लेषण गरिएको छ। उक्त पुस्तकको अध्ययनबाट गर्न लागिएको प्रस्तुत शोधकार्यमा समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा समग्र उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन र विश्लेषण गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ।

ढकाल (२०७४) द्वारा लिखित *प्रायोगिक भाषाविज्ञान* नामक पुस्तकको अध्याय तीनमा सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय, भाषा र समाजको सम्बन्ध, भाषिक समुदाय, भाषिक भेद, भाषायोजना र भाषा शिक्षणमा सामाजिक भाषाविज्ञानको भूमिकाको बारेमा चर्चा गरिएको छ। प्रस्तुत पुस्तकमा सामाजिक र सांस्कृतिक सन्दर्भहरूमा प्रयुक्त हुने भाषाको रूपमा हेर्ने भाषाविज्ञान हो, जसमा परिवारको सामाजिक र आर्थिक स्तर, शिक्षादीक्षा आदिका कारणले पनि भाषामा भिन्नता आउँछ भनी सामाजिक भाषाविज्ञानलाई प्रस्तुत गरिएको छ। प्रस्तुत पुस्तकको अध्ययनबाट भाषिक समस्या समाधानका उपायहरू प्रस्तुत गर्नुका साथै समाजभाषिक अध्ययन गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ।

पौडेल (२०७५) द्वारा लिखित *सामाजिक र मनोभाषाविज्ञान* नामक पुस्तकमा सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय, भाषा र समाज, भाषिक भेद, भाषाद्वैत, भाषानीति र यो

जना तथा नेपालको भाषिक स्थिति, नेपाली भाषाको मानकीकरण र आधुनिकीकरण प्रक्रिया, सामाजिक भाषाविज्ञान र भाषा शिक्षण र भाषाको महत्त्व र उपयोगिताबारेमा चर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा भाषालाई त्यसको प्रायोगिक पक्षका आधारमा वैज्ञानिक अध्ययन गर्छ, भनी सामाजिक भाषाविज्ञानलाई विश्लेषण गरिएको छ । उक्त पुस्तकको अध्ययनबाट भाषा र समाजको सम्बन्ध पहिचान गर्न र सामाजिक भाषाविज्ञानको बारेमा सैद्धान्तिक व्याख्या र विश्लेषण गर्न महत्त्वपूर्ण सहयोग पगेको छ ।

प्रायोगिक पुनरावलोकन

अनल गौतमद्वारा लिखित *वार्दली* उपन्यासको समाजिक अध्ययन गर्नमा अध्ययन केन्द्रित रहेको छ । प्रस्तुत शोधको शीर्षक एवम् उद्देश्यसँग सम्बन्धित यसअघि भएगरेका विभिन्न शोधार्थीहरूको शोधपत्रको समीक्षालाई प्रायोगिक पुनरावलोकनको रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

अर्याल (२०६९) द्वारा *बलामी भाषाको समाजभाषिक विश्लेषण* शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । उक्त शोधकार्यमा बलामी भाषामा पाइने समाज र संस्कृतिको प्रभावको विश्लेषण, बलामी भाषिक समुदायमा पाइने बहुभाषिकता र कोड छनोटका विविध अवस्थाको विश्लेषण गर्नु मुख्य उद्देश्य राखेर उक्त शोधकार्य तयार गरिएको छ । इष्टमित्रलाई आफ्नै भाषा प्रयोग गरेर बलामी संस्कृतिलाई जीवित राखेको कुरा बताइएको छ । समुदायमा आफ्नै भाषी वक्तासँग कुराकानी गर्ने भएकाले यस समुदायमा आदरार्थी र सम्बोधनको विशेष शब्द प्रस्तुतीकरणमा विभेद रहेको, उमेरको आधारमा भाषाहरू फरकफरक रहेको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । उक्त शोधकार्यको पुनरावलोकनले गर्न लागिएको शोधकार्यमा भाषाशैलीको अध्ययन र विश्लेषण गर्न सहयोग पुगेको छ ।

ढकाल (२०६९) द्वारा *नरेन्द्रदाइ उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन* शीर्षकमा शोधकार्य तयार गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा वर्गीय विभेद व्यापक रूपमा रहेको, शिक्षित र अशिक्षितहरूको भाषिक प्रयोगमा भाषिक उच्चरण, शब्द चयन, शैली र विषयवस्तुको प्रस्तुतीकरणमा विभेद रहेको, उमेरका आधारमा भाषाहरू फरक रहेको, लैंगिक आधारमा महिलाले प्रयोग गर्ने भाषा र पुरुषले प्रयोग गर्ने भाषा तथा जातीय आधारमा भेद रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त शोधकार्यको अध्ययनले प्रस्तुत शोधकार्यमा

उपन्यासमा रहेका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक स्तरका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउन र सैद्धान्तिक आधार निर्माण गर्नका लागि सहयोग पुऱ्याउन विशेष भूमिका खेलेको छ ।

सुवेदी (२०६९) द्वारा *भोक र भित्ता उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन* शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । उक्त शोधकार्यमा पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको विश्लेषण गर्दै उच्च सामन्त वर्गीय पात्र र निम्न वर्गीय पात्रहरूबिच भाषिक र वर्गीय भिन्नता रहेको, तत्कालीन ग्रामीण र सहरिया परिवेशमा व्याप्त वर्गीय असमानता र शोषणको चित्रण गरिएको, शैक्षिक दृष्टिले शिक्षित वर्गले प्रयोग गरेको भाषा स्तरीय र मानक रहेको तथा अशिक्षित वर्गले प्रयोग गरेको भाषा निम्नस्तरको रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । यस शोधको अध्ययनबाट प्रस्तुत शोधको पात्रगत र भाषागत संरचना निर्माण गर्न तथा भाषाको सैद्धान्तिक विश्लेषण गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

प्याकुरेल (२०७१) द्वारा *मुगलान उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन* शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । उक्त उपन्यासमा विभिन्न वर्ग, उमेर, लिङ्ग र शिक्षाका आधारमा भाषिक विभेद रहेको, स्थानीय भाषाको परिवेशले प्रभाव पारेको निराशावादी दृष्टिकोण, करुण र त्रासद जनजीवनको चित्रण गरिनुका साथै ग्रामीण समाजको उखानटुक्काहरूको प्रयोगले भाषालाई आकर्षक र रोमाञ्चक बनाएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । शोधकार्यबाट साहित्यकार तथा प्राध्यापक भट्टराईद्वारा लिखित *मुगलान* शीर्षकको उपन्यास सामाजिक यथार्थवादी दृष्टिकोणले लेखिएको हो भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । यस उपन्यासमा आएका पात्रहरू वर्गीय आधारमा सबै निम्न वर्गीय रहेका छन् भने उनीहरूमध्ये शिक्षित पात्रको भाषा र भाषाशैली मानक रूपको भाषा प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यस उपन्यासमा भाषा प्रयोगमा सरल शब्दहरू रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त शोधकार्यको अध्ययनबाट भाषिक भेदको अध्ययन र भाषासम्बन्धी सिद्धान्त निर्माणको लागि सहयोग पुऱ्याएको छ ।

सुवेदी (२०७२) द्वारा *तिनघुम्ती उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन* शीर्षकमा शोधकार्य तयार गरिएको छ । उक्त शोधमा *तिनघुम्ती* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनका साथै उपन्यासमा पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक विश्लेषण गर्नुजस्ता उद्देश्य राखेर उक्त शोधकार्य तयार गरिएको छ ।

प्रस्तुत उपन्यासमा समाजको वास्तविक पक्ष, प्रेमप्रणय, मातृत्व र वात्सल्य गरी तीन पक्षलाई एकैसाथ देखाउन खोजिएको छ । उपन्यासमा पात्रहरूको लिङ्गगत, उमेरगत र शिक्षाका आधारमा भाषिक विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त शोधकार्यमा पुस्तकालयीय अध्ययन विधिका साथै वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । उक्त शोधकार्यले प्रस्तुत अध्ययन कार्यको सैद्धान्तिक आधार निर्माण गर्नका लागि आधार प्रदान गरेको छ ।

बराल (२०७४) द्वारा *करोडौं कस्तुरी उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन* शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न पारिएको छ । शोधार्थीले उक्त उपन्यासमा ग्रामीण परिवेशमा हुर्केका बालबालिकाहरूको शिक्षाप्रतिको धारणा, भाषाशैली सरल, सहज भएका कारण स्थान र परिवेश पात्रअनुकूल रहेको छ भनेका छन् । उपन्यासका पात्रहरूको लैङ्गिक आधारमा स्पष्ट विभेद पाइनु, उच्च, मध्यम र निम्नवर्गमा भिन्नता रहनु, शिक्षित तथा अशिक्षित दुवै प्रकारका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा भिन्नता, नेपाली ग्रामीण समाजको यथार्थ जनजीवनको चित्रण गरिएको जस्ता निष्कर्ष निकालिएको छ । यस शोधकार्यको अध्ययनले पात्रहरूको वर्ग र लिङ्गको आधारमा प्रयोग गरिने भाषिकको बारेमा जानकारी लिन मद्दत पुगेको छ ।

काफ्ले (२०७५) द्वारा *हारजित कथाको समाजभाषिक अध्ययन* शीर्षकमा शोधकार्य तयार गरिएको छ । उक्त शोधकार्यमा भाषिक सिद्धान्तका आधारमा *हारजित* कथाको समाजभाषिक अध्ययन गर्नु, कथाका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको उमेरगत, वर्गगत, लिङ्गगत, धार्मिक, शैक्षिक र पेसागत अवस्थाको आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु, ग्रामीण परिवेशको बोलीचाली, रहनसहन बढी रहेको, धार्मिक र सांस्कृतिक कुरामा बढी विश्वास गर्ने निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त शोधकार्यको अध्ययनबाट प्रस्तुत शोधकार्य निर्माणका क्रममा समाजभाषासम्बन्धी अध्ययनको सैद्धान्तिक रूपरेखा तयार पार्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

अधिकारी (२०७८) द्वारा *कर्णाली ब्लुज उपन्यासको समाजभाषिक विश्लेषण* शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । उपन्यासमा सुदूर पहाड कालीकोट, सुर्खेत वरपरका क्षेत्रर सुदूर तराईको मटेरा, कटासे हुँदै नेपालगञ्जसम्मको भाषिक परिवेश पाइन्छ । शोधार्थीले यस उपन्यासमा पुरुष पात्रहरूको धेरै प्रयोग, लैङ्गिक रूपमा महिला र पुरुष पात्रले प्रयोग

गर्ने भाषामा भिन्नता रहेको छु भन्दै मध्य र निम्न वर्गका पात्रहरूको अधिक उपस्थिति रहेको साथै उनीहरूले बोल्ने भाषामा भिन्नता रहेको देखाइएको छ । उपन्यासमा रहेका पात्रहरूले आयआर्जनका लागि कृषिकर्म, व्यापार, कर्मचारी, भरिया तथा दैनिक मजदुरीका काम गर्ने तथा स्थानीय भाषा प्रयोग भएको निष्कर्ष निकालिएको छ । यस शोधकार्यको अध्ययनबाट सैद्धान्तिक प्रारूप तयार गर्न तथा भाषिक प्रयोगको बारेमा व्याख्या तथा विश्लेषण गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

पौडेल (२०७८) द्वारा *महारानी उपन्यासको समाजभाषिक विश्लेषण* शीर्षकमा शोधकार्य तयार पारिएको छ । शोधार्थीले यस उपन्यासमा उच्च, मध्यम र निम्न वर्गीय तीन वर्गका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषा फरकफरक रहेको, पुरुष पात्रले प्रयोग गर्ने भाषामा कठोरता र महिला पात्रले प्रयोग गर्ने भाषामा सरलता रहेको बताएकी छिन् । पौडेलका अनुसार भाषाशैलीका आधारमा उपन्यास सरल, सहज र बोधगम्य रहेको उल्लेख गरेकी छिन् । उपन्यासमा स्थानीय बोलीचालीको भाषाशैलीको प्रयोग पाइनु, उखानटुक्काको प्रयोग भएकाले भाषालाई रोचक, आकर्षक, मौलिक र प्रभावकारी बनाएको छु भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ । यस शोधकार्यको अध्ययनले भाषाको वर्गगत र लिङ्गगत आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति प्रस्तुत गर्न सहयोग पुगेको छ ।

शर्मा (२०७८) द्वारा *वार्दली उपन्यासको समाजभाषिक विश्लेषण* शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । यस द्वन्द्वग्रस्त नेपाली समाजको चित्रण निराशावादी दृष्टिकोणग्रस्त जनजीवन रहेको उक्त शोधकार्य वर्गीय आधारमा उच्च वर्ग, मध्यम वर्ग र निम्न वर्ग गरी तीन प्रकारका पात्रहरू देखाइएका छिन् । पात्रहरूको भाषिक स्थिति वर्गानुसार उच्चस्तर र निम्नस्तरको रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनले प्रस्तुत शोधकार्यको शोधविधिको छनोट गर्न, सैद्धान्तिक र प्रायोगिक पुनरावलोकन गर्न, तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न तथा व्याख्या तथा विश्लेषण गर्न मार्गदर्शन गरेको छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा विभिन्न शोधार्थी तथा लेखकहरूले पहिले गरिसकिएका अध्ययन तथा कृतिका माध्यमबाट समाजका विभिन्न पक्षलाई समेटेर समाजभाषिक अध्ययन गरिएको पाइन्छ । यस समाजभाषिक शीर्षकको अध्ययन पूर्ण गर्नका लागि शीर्षकसँग सम्बन्धित विभिन्न सामाजिक भाषासँग सम्बन्धित विषयहरूको अध्ययन गरिएको छ । हालसम्म *वार्दली उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन* नगरिएकोले यसै शीर्षकसँग आबद्ध रही

अनुसन्धान गर्न आवश्यक ठानी माथि प्रस्तुत गरिएका सैद्धान्तिक तथा प्रायोगिक पुनरावलोकनहरूको सहयोग लिई 'बार्दली उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकमा यस उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गरिएको छ ।

अनुसन्धानमा सम्बन्धित कार्यको पुनरावलोकनको अनुप्रयोग

अनल गौतमद्वारा लिखित बार्दली उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गर्ने क्रममा समाजभाषासँग सम्बन्धित रहेर धेरैजसो साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन, अनुसन्धान भएको पाइन्छ । कुनै पनि अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्नुभन्दा पहिले गर्न लागिएको शीर्षक तथा अध्ययनको उद्देश्य तथा विषयसँग सम्बन्धित शोधअनुसन्धान, विभिन्न ग्रन्थ, पत्रिका पढेर तथा अध्ययन गरेर टिप्पणीमूलक समीक्षा गर्नु नै सम्बन्धित कार्यको पुनरावलोकनको अनुप्रयोग हो । पूर्वकार्यको समीक्षाले अध्ययन, अनुसन्धानलाई उपलब्धिमूलक बनाउन शोधार्थी तथा अध्येतालाई आफूले गर्न लागेको शोध या अध्ययनको शीर्षक चयन गर्न, अध्ययन गर्ने क्रममा हुने त्रुटिहरू दोहोरिन नदिनुका साथै अन्य त्रुटिहरूबाट जोगिन, नयाँनयाँ एवम् कुरा पत्ता लगाउन, विश्लेषण गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

समाज भाषाविज्ञानको सैद्धान्तिक अवधारणा

भाषा र समाजको घनिष्ठ सम्बन्ध हुन्छ । एकबिना अर्को सम्भव छैन । भण्डारी (२०६५) भन्छन् - "भाषाको सामाजिक कार्य, समाजमा भाषा प्रयोगको स्थिति, भाषिक सम्प्रेषण, भाषिक भेद, भाषिक समुदायको पहिचान, भाषासँग समाज र संस्कृतिको सम्बन्धलगायतको अध्ययन सामाजिक भाषाविज्ञानमा गरिन्छ" (पृ. ५) । अधिकारी (२०६६) भन्छन् "भाषा सामाजिक सम्प्रेषण एवम् व्यवहारको महत्त्वपूर्ण र प्रभावकारी अध्ययन भएकाले पनि समाजमा यसको प्रयोग के कस्ता सन्दर्भमा र कसरी प्रयोग हुन्छ भन्ने कुराको अध्ययन सामाजिक भाषाविज्ञानमा गरिन्छ र यसमा भाषा समाजसँग सम्बन्धित छ र यसको प्रयोग समाजमा नै हुन्छ" (पृ. ३) । यस्तै भण्डारी र पौड्याल (२०७२) ले "सामाजिक भाषाविज्ञान भाषाको समाजपरक अध्ययन हो । समाजविना भाषाको कुनै पनि किसिमको अध्ययन पूर्ण नहुने भएकाले भाषाको महत्त्व सामाजिक धरातलसम्म रहन्छ र यसले सामाजिक भाषाविज्ञानको अध्ययन गर्दछ" (पृ. २) भनेका छन् । यस्तै पौडेल र धामी (२०७९) भन्छन् "भाषालाई प्रत्यक्ष रूपमा समाजका सन्दर्भसँग जोडेर त्यसको वैज्ञानिक

अध्ययन गरिन्छ, भने त्यसलाई सामाजिक भाषाविज्ञान भनिन्छ। सामाजिक भाषाविज्ञानलाई प्रायोगिक भाषाविज्ञानको एउटा शाखा मानिन्छ र यसले भाषाको समाजसापेक्ष अध्ययन गरेको पाइन्छ (पृ. ३)। समाज भाषाविज्ञानको बारेमा अर्का विद्वान् ढकाल (२०७४) ले आफ्नो धारणा निम्नानुसार प्रस्तुत गरेका छन् :

भाषा कुनै पनि समाजको सामाजिक, सांस्कृतिक भाँकी हो। सामाजिक सन्दर्भ र त्यसका कार्यलाई आधार बनाएर गरिने भाषावैज्ञानिक अध्ययनलाई सामाजिक भाषाविज्ञान भनिन्छ। समाज, धर्म, जाति, वर्ग (उच्च, मध्यम र निम्न), लिङ्ग, उमेर, अवसर (औपचारिक, अनौपचारिक), सन्दर्भ (जन्म, घरव्यवहार, मृत्यु, ओहदा, शिक्षा) आदिका आधारमा निर्धारित हुन्छ। यस्तो भिन्न स्वरूपका समाजलाई केन्द्रमा राखेर भाषावैज्ञानिक ढङ्गले विश्लेषण गर्ने कार्य सामाजिक भाषाविज्ञानले गर्दछ। (पृ. २७)

माथिका भनाइहरूलाई अध्ययन गर्दा सामाजिक भाषाविज्ञानलाई प्रायोगिक भाषाविज्ञानको एउटा शाखा मान्न सकिन्छ। यसले भाषाको सापेक्ष अध्ययन गरेको हुन्छ भन्ने बुझिन्छ। भाषा समाजको पहिचानका लागि मात्र नभई समाजका विविध पक्षहरूको जगेर्ना गर्नु पनि हो। समाजमा भाषाको सामाजिक स्थिति, भाषिक सम्प्रेषण, भाषिक समुदायको भाषिक भेद, भाषिक समुदायको पहिचान, समाज र संस्कृतिको अध्ययन गर्दछ। भाषा सामाजिक सम्प्रेषण एवम् व्यवहारको महत्वपूर्ण र प्रभावकारी अध्ययन हो। भाषाबिना समाज र समाजबिना भाषाको कुनै पनि किसिमबाट अध्ययन पूर्ण नहुने भएकोले यो महत्वपूर्ण हुन्छ भन्ने कुरा बुझिन्छ। भाषा र समाजबिचको अन्तर्सम्बन्धको समेत यसले अध्ययन गरेको पाइन्छ। यसप्रकार भाषिक, धार्मिक, जातीय, सांस्कृतिक, वर्गीय, लिङ्गीय आदि पक्षका आधारमा भाषाको अध्ययन गर्ने भाषा विज्ञानलाई नै सामाजिक भाषा विज्ञानका रूपमा लिइन्छ। यसले भाषिक सम्प्रेषणको अध्ययन, भाषिक भेदको पहिचानका साथै भाषाको स्तरीय रूप र आधुनिकीकरणको समेत अध्ययन गर्ने गर्दछ।

मानिस सामाजिक प्राणी हो। मानिसलाई सामाजिक प्राणी भएकाले नै उसको बसोबास समाजमा रहेको पाइन्छ। उसले समाजमा बस्दा समाजको मूल्य, मान्यता, रीतिरिवाज, चालचलन र संस्कृतिलाई अङ्गीकार गरेको पाइन्छ। भाषाको प्रयोग व्यक्तिले गर्दछ। कुनै पनि व्यक्ति समाजबाट अलग भएर एकलै जीवन जिउन नसक्ने देखिन्छ, त्यसैले

ऊ समाजसँग जोडिएको हुन्छ । समाजमा बस्दा व्यक्तिले विचारको आदानप्रदान भाषाको माध्यमबाट नै गरेको हुन्छ । कतिपय अवस्थामा भाषाको अनौपचारिक प्रयोग र कतिपय अवस्थामा भाषाको औपचारिक प्रयोग गरेको पाइन्छ । भाषाको अनौपचारिक प्रयोगमा भाषाको प्रयोग सामान्य रूपमा हुन्छ भने औपचारिक रूपमा भाषाका प्रयोग गर्दा स्तरीय भाषाको भेद प्रयोग गरेको पाइन्छ । समाजमा विविध संस्कारअनुसार भाषाको प्रयोगमा पनि विविधता रहेको पाइन्छ । भाषा जहिले पनि संस्कृतिसँग जोडिएको हुन्छ । समाजमा भाषाको के कसरी प्रयोग भएको छ भन्ने आधारमा भाषा प्रयोगमा समाजमा प्रभाव रहेको स्पष्ट देखिन्छ । भाषा प्रयोगको यस्तै अध्ययन गर्ने प्रक्रिया वा प्रायोगिक भाषाविज्ञानको एउटा शाखाका रूपमा सामाजिक भाषाविज्ञानको जन्म भएको पाइन्छ । समाज भाषाविज्ञानलाई विभिन्न उपशीर्षकमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

समाज भाषाविज्ञानको परिचय

सामाजिक भाषाविज्ञानलाई समाजको भाषाको सापेक्ष अध्ययन गर्ने एक महत्त्वपूर्ण शाखा मानिन्छ । प्रायोगिक भाषाविज्ञानका विभिन्न शाखाहरूमध्ये समाज भाषाविज्ञान एउटा नवीन शाखा हो । सामाजिक भाषाविज्ञानका बारेमा पौडेल र धामी (२०७९) भन्छन् “भाषालाई समाजबाट अलग गरेर त्यसको छुट्टै अध्ययन गर्दा भाषाको प्रायोगिक पक्षको बारेमा ज्ञान नभई त्यो एउटा सतही अध्ययनका रूपमा सीमित रहने हुँदा सामाजिक भाषाविज्ञान सान्दर्भिक मानिन्छ” (पृ. ३) । यसबाट बुझ्न सकिन्छ कि सामाजिक भाषाविज्ञानले प्रायोगिक भाषाविज्ञानको विविध पक्षको अध्ययन गर्दछ ।

सामाजिक भाषाविज्ञानले भाषा र समाजको सम्बन्धदेखि भाषाको समाजसापेक्ष अध्ययन गर्ने भएकाले समाजमा प्रयोग भएका भाषासँग सम्बन्धित विविध पक्षहरूका बारेमा अध्ययन गरेको पाइन्छ । यसले भाषातत्त्वहरूको अलगअलग वा सन्दर्भविहीन पक्षलाई महत्त्व नदिई भाषा प्रयोगको सन्दर्भ र भाषाले समाजमा गर्ने कार्यको अध्ययन गर्दछ । समाजमा वर्गीय, जातीय, धार्मिक, भाषिक, लैङ्गिक विविधता रहेको पाइन्छ । यिनै विविधताका कारण नै समाजमा भाषाको प्रयोगमा पनि विविधता आएको देखिन्छ । सामाजिक भाषाविज्ञानले एकातिर समाजमा भाषाले गर्ने सम्प्रेषण र समाजमा व्यक्तिले आफ्नो दैनिकी सञ्चालन गर्ने क्रममा भाषाको स्थान कस्तो रहेको हुन्छ भन्ने कुराको अध्ययन गरेको पाइन्छ भने अर्कातिर समाजमा वर्गअनुसार कसले भाषाको कस्तो रूपमा

प्रयोग गरेका छन् भन्ने कुराको अध्ययन गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी लिङ्गका आधारमा पुरुष र स्त्री; धार्मिक रूपमा हिन्दु, बौद्ध, मुस्लिम, क्रिश्चियन, शिख; जातका आधारमा बाहुन, क्षेत्री, दलित आदि र भाषाका रूपमा नेवारी, मगर, राई, नेपाली आदिजस्ता विविध पक्षको भाषा प्रयोगको सामाजिक सन्दर्भलाई वास्तविक रूपमा सामाजिक भाषाविज्ञानले अध्ययन गरेको पाइन्छ । समाजमा बालक, युवा र वृद्धले प्रयोग गर्ने भाषाको अध्ययनलाई पनि यसले जोड दिने गरेको पाइन्छ । समाजमा द्वैभाषिक वा बहुभाषिक परिवेश पनि रहेको पाइन्छ तसर्थ समग्र पक्षको अध्ययन गर्न समाज र भाषाको प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको पाइन्छ र सामाजिक भाषाविज्ञानलाई प्रायोगिक भाषाविज्ञानको एउटा शाखाको रूपमा लिइन्छ ।

भाषा सामाजिक वस्तु हो । भाषा समाजबिना जीवित रहन सक्दैन भने समाजबिना भाषाको पनि केही अस्तित्व रहँदैन, त्यसकारण भाषा र समाजको सम्बन्ध अति नै घनिष्ट र महत्त्वपूर्ण रहेको पाइन्छ । समाजमा हुने प्रत्येक क्रियाकलापहरूमा भाषा कुनै न कुनै रूपमा जोडिएको हुन्छ । व्यक्तिको बोलाइबाट नै उसको भाषा, समाज र संस्कार कुन र कस्तो छ भन्ने कुरा प्रतिबिम्बित गरेको पाइन्छ साथै भाषाले व्यक्तिको आस्था, सामाजिक व्यवस्था र संस्कृतिको पनि प्रतिनिधित्व गरेको पाइन्छ । यसरी कुराकानीकै सन्दर्भमा वक्ता र श्रोताबिचको सामाजिक स्तर र तिनीहरूको विभिन्न पक्षहरू समावेश भइरहेका हुन्छन् ।

समाज भाषाविज्ञानको क्षेत्र

समाजको संरचनाअनुसार भाषिक संरचनाको अध्ययन गर्ने काम सामाजिक भाषाविज्ञानले गरेको पाइन्छ । समाज भाषाविज्ञानले प्रयोगात्मक पक्षको पनि अध्ययन गर्दछ । सामाजिक भाषाविज्ञानको क्षेत्र एकदमै व्यापक र विस्तृत रहेको देखिन्छ । भाषाले सामाजिक, सांस्कृतिक क्रियाकलापको प्रतिनिधित्व गर्दछ । वास्तवमा समाजनिर्माण गर्न सबैभन्दा बढी योगदान भाषाको रहेको हुन्छ भने भाषाको विकास एवम् विस्तार गर्ने कार्यमा सबभन्दा बढी योगदान समाजको रहेको हुन्छ । समाज भाषाविज्ञानको बारेमा अधिकारी (२०६६) ले निम्नानुसार व्याख्या गरेका छन् :

जसरी भाषाविज्ञानको क्षेत्र भन्नाले भाषाको ध्वनि, रूप, शब्द, वाक्य र सङ्कथनको अध्ययनलाई बुझाउँछ र समाजविज्ञानको क्षेत्र भन्नाले व्यक्ति, परिवार, छिमेक, गाउँ वा टोल, समुदाय वा समाज, राज्य र राष्ट्रको अध्ययन भन्ने बुझिन्छ ।

त्यसैगरी समाज भाषाविज्ञानको क्षेत्र भन्नेले परिवारदेखि राष्ट्रसम्म फैलिएर बसेका व्यक्ति, समूह, वर्ग, जातजाति, अवस्था र उमेरमा विभाजित समाजको भाषिक गतिविधिको अवस्था र उमेरमा विभाजित समाजको भाषिक गतिविधिको विवेचनात्मक अध्ययन भन्ने बुझिन्छ। (पृ. ५०)

माथि उल्लेख गरिएको भनाइअनुसार समाज भाषाविज्ञानको माध्यमबाट एकअर्को भाषामा देखापर्ने प्रभाव, भाषिक भेद, समाजभाषिक स्थिति, भाषा प्रयोग गर्ने व्यक्ति, समाज वा राष्ट्रका भाषिक गतिविधिको अध्ययन नै समाज भाषाविज्ञान हो भन्न सकिन्छ। यसैले व्यक्तिको शैक्षिक, बौद्धिक, मानसिक र सामाजिकस्तरको परिचय जसरी पाइन्छ, ठिक त्यसैगरी एउटा समाजको भाषिक प्रयोगबाट त्यस समाजको आर्थिक अवस्था, धार्मिक एवम् सांस्कृतिक मान्यता, जातिगत तथा वर्गगत स्थिति आदिको पहिचान गर्न सकिन्छ। समाज भाषाविज्ञानको क्षेत्रले भाषाको प्रयोगात्मक पक्षको अध्ययन गरेको पाइन्छ। यसमा भाषाविज्ञानको क्षेत्र एकदमै व्यापक र विस्तृत रहेको देखिन्छ। समाज भाषाविज्ञानको क्षेत्रको बारेमा जानकारी दिँदै भण्डारी र पौड्याल (२०७२) ले आफ्नो धारणा निम्नानुसार प्रस्तुत गरेका छन् :

सामाजिक भाषाविज्ञान विविध विषयसँग सम्बन्धित भए पनि वर्तमानमा यो एउटा स्वतन्त्र शाखाका रूपमा विकसित भएको छ। सामाजिक भाषाविज्ञानले भाषाको सामाजिक व्यवहारको अध्ययन गर्ने भएकाले समाजमा प्रयोगमा आएको भाषासँग सम्बन्धित विविध पक्षहरूका बारेमा अध्ययनको चासो समाज भाषाविज्ञानका विभिन्न विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित भएकाले यसलाई भाषाविज्ञानको बहुवैषयिक विधा पनि भनिन्छ। (पृ. ६)

तसर्थ सामाजिक भाषाविज्ञान, भाषाविज्ञानका विभिन्न शाखाहरूमध्ये एक हो। सामाजिक भाषाविज्ञान र समाजविचको विविध सम्बन्धको अध्ययन भएकाले यसको अध्ययन क्षेत्र व्यापक रहेको कुरा माथिको भनाइबाट बुझ्न सकिन्छ।

समग्रमा सामाजिक भाषाविज्ञानको सम्बन्ध विविध क्षेत्रसँग रहेको पाइन्छ। यसले भाषाको विभिन्न पक्षहरू, जस्तै : भाषाको प्रयोग पक्ष, भाषा सम्प्रेषण, भाषा र समाज, समाजभाषा र संस्कृति, भाषिक समुदायको पहिचान, भाषाको विकास, भाषा परिवर्तनजस्ता

पक्षको आधारमा भाषाको अध्ययन गरेको पाइन्छ । समाजमा प्रयोग गरिने भाषाले शिक्षण सिकाइमा के कस्तो प्रभाव पारेको छ, भन्ने कुराको पनि समाज भाषाविज्ञानले वैज्ञानिक अध्ययन गरेको देखिन्छ । भाषाको वर्गीय, क्षेत्रीय तथा दैनिक सञ्चालनको प्रक्रियालाई पनि सूक्ष्म दृष्टिले हेर्ने काम सामाजिक भाषाविज्ञानले गरेको पाइन्छ । समाज भाषाविज्ञानको सम्बन्ध विभिन्न विधासँग रहेको पाइन्छ । त्यसैले यसलाई बहु विषयको विधा भनिन्छ । भाषाको सापेक्ष प्रयोग र व्यावहारिक पक्षको अध्ययन र मूल्याङ्कन गर्नु हो । यसर्थ समाज भाषाविज्ञानले भाषाको सामाजिक व्यवहारको अध्ययन तथा भाषा र समाजको सम्बन्धको अध्ययन गर्ने भएकाले समाजमा प्रयोग भएका भाषासँग सम्बन्धित भएकाले विविध पक्षहरूको बारेमा अध्ययन गरेको पाइन्छ । ती पक्षहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

भाषिक भेद : भाषा सामाजिक व्यवहारको सूचना सम्प्रेषण गर्ने माध्यम हो । भाषा विभिन्न परिस्थितिमा विभिन्न प्रयोजनका लागि प्रयोग गरिने हुँदा यसका विभिन्न भेदहरू पाइन्छन् । भाषिक भेदलाई प्रष्ट्याउँदै अधिकारी (२०६६) ले निम्नानुसार व्याख्या गरेका छन् :

समाजका सबै मानिसहरूको शारीरिक शक्ति, बौद्धिक क्षमता, व्यावसायिक रुचि एकै किसिमका हुँदैनन् । ती मानिसहरूले आफ्नो शक्ति र सामर्थ्यअनुसार समाजमा छुट्टै पहिचान बनाएका हुन्छन्, जसको प्रभाव तिनले प्रयोग गर्ने भाषामा पनि पर्छ । जुन व्यक्ति वा समूहको आर्थिक, शैक्षिक, व्यावसायिकस्तर जस्तो छ उसले त्यस्तै किसिमको भाषा प्रयोग गर्छ । यसरी एउटै भाषामा देखिने भिन्नता नै वास्तवमा भाषिक भेद भनिन्छ । (पृ. ५१)

माथिको भनाइलाई हेर्दा हाम्रो समाज वा भाषिक समुदायका नेपाली भाषी समाज पनि विभिन्न स्तरमा विभाजित हुनु र व्यक्ति वा समुदायमा हुने भाषिक विविधता नै भाषिक भेद हो भन्न सकिन्छ । यसैगरी भाषिक भेदका बारेमा पौडेल र ढकाल (२०७४) भन्छन् :

एउटै भाषाका प्रचलित विविध रूपलाई भाषिक भेद भनिन्छ । एउटै भाषालाई समाजका व्यक्तिहरूले अन्तर्क्रिया गर्दा वा भाषिक उच्चारण गर्दा

ध्वनि, वर्ण, शब्द, पदावली, वाक्यांश, वाक्य र अर्थमा अन्तर आएको देखिन्छ । यसैलाई भाषिक भेदको रूपमा लिइन्छ । एउटा भाषाको प्रयोगमा देखिने भिन्नतालाई भाषिक भेदका रूपमा लिइन्छ । (पृ. ३३)

यस भनाइलाई हेर्दा कुनै पनि भाषामा वक्ता, श्रोता, सन्दर्भ, विषय, अवसर, क्षेत्र, समय आदि विविध आधारमा विभिन्न भाषिक भेद प्रयोग भएको मानिन्छ । भाषिकामा बोधगम्यता, स्थानीयताको प्रभाव, निश्चित भौगोलिक सीमा, स्थानीय बोलीको प्रभाव, अनौपचारिक स्वभावजस्ता कुराहरू भाषिकामा भेटिन्छन् । भाषिक भेदको सम्बन्धमा ब्लुमफिल्डले भाषाविधिका आधारमा भाषाका साहित्यिक मानक, कुराकानीको मानक, क्षेत्रीय मानक, उपमान र स्थानीय बोली गरी पाँच भेद देखाएका छन् । जोन यस केनियनले बोलाइका चार भेद मानेका छन् - औपचारिक मानक, अनौपचारिक मानक, अनौपचारिक अमानक र औपचारिक अमानक गरी चार भेद मानेका छन् । भाषिक भेदलाई विद्वान्हरूले फरकफरक आधारमा वर्गीकरण गरे पनि यस शोधमा कुनै पनि भाषामा पाइने सामाजिक भेद, प्रयोजनपरक/विषयगत भेद र प्रसङ्गगत भेदको मात्र चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

सामाजिक भेद : भाषालाई सामाजिक वस्तु मानिन्छ । यसको प्रयोग क्षेत्रका रूपमा समाजलाई लिइन्छ । भाषाको प्रयोग समाजमा गरिन्छ । समाजलाई गतिशील बनाउनका लागि भाषाको आवश्यकता पर्छ । समाजको संरचना जस्तो छ, भाषाको संरचना पनि त्यस्तै बनेको देखिन्छ । समाजमा विभिन्न वर्गका व्यक्तिहरूको बसोबास हुने भएकाले भाषा र भाषिकाको प्रयोगमा विभिन्न प्रकारका भेदहरूको सिर्जना हुन जान्छ । भाषाको सामाजिक भेदलाई प्रष्ट पाउँ पौडेल र धामी (२०७९) ले आफ्नो धारणा निम्नानुसार प्रस्तुत गरेका छन् :

समाजका विभिन्न प्रकारका विविधता रहेको देखिन्छ, जस्तै : वर्ग, जातजाति, व्यवसाय, लिङ्ग, उमेर, शिक्षा, बसोबास, शक्ति आदि । यिनै विविधताअनुसार भाषामा पनि (सामाजिक संरचनाअनुसार) विविधता रहेको देखिन्छ । यसै विविधतालाई सामाजिक भाषिका तथा सामाजिक भेद भनिन्छ । समाजमा जात, वर्ग, धर्मअनुसार सांस्कृतिक पक्षमा पनि भिन्नता

देखिन्छ, जसका कारणले (भाषा संस्कृतिसापेक्ष हुने हुँदा) त्यो भिन्नता भाषा प्रयोगमा पनि देखिन्छ, त्यसैलाई भाषाको सामाजिक भेदअन्तर्गत लिइन्छ । समाजमा कतिपय वर्ग शिक्षित र कतिपय अशिक्षित देखिन्छन् । शिक्षितले प्रयोग गर्ने भाषाको स्तर अर्को तथा भिन्नस्तरको रहेको पाइन्छ । सामाजिक भेद पहिचान गर्न सजिलो भए तापनि यसको संरचना क्षेत्रीय भेदभन्दा बढी जटिल रहेको पाइन्छ । क्षेत्रीय भेदमा एउटा भाषाको एउटा क्षेत्रीय भेदमात्र रहेको पाइन्छ भने सामाजिक भेदमा यसका धेरै उपभेदहरू रहेका देखिन्छन् । क्षेत्रीय भेदभन्दा सामाजिक भेदलाई बढी जटिल रूपमा लिइन्छ” । (पृ. ४६)

माथिका भनाइहरूलाई हेर्दा यो भन्न सकिन्छ कि भाषाको एउटा विशिष्ट रूपलाई सामाजिक भाषिका भनिन्छ । कुनै पनि भिन्नभिन्न ठाउँको संरचना भिन्नभिन्न हुन सक्छन् । त्यहाँको सामाजिक अवस्था पनि भिन्नभिन्न प्रकारका हुनुका साथै विभिन्न जाति, धर्म, वर्ग, लिङ्ग, उमेर, पेसा, व्यवसाय आदि विभिन्न आधारमा निर्मित हुन्छन् र त्यसैअनुसार त्हाँ बोलिने भाषा पनि त्यहीअनुरूप प्रयोग भएको हुन्छ । यही सामाजिक संरचनाअनुसार भाषामा देखिने भेद नै सामाजिक भेद वा सामाजिक भाषिका हो भनी बुझ्न सकिन्छ । यसरी विभिन्न विद्वान्हरूले सामाजिक भाषाको भेदको बारेमा वर्णन गरेका छन् ।

प्रयोजनपरक/विषयगत भेद : भाषाको प्रयोग विभिन्न प्रयोजनमा गरिन्छ । खास विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित भाषिक भेदलाई विषयगत भेद वा प्रयोजनपरक वा विषयगत भेद भनिन्छ । भाषा विचारको वाहक भएकाले यसले विचारको वहन सहज, स्वाभाविक र विशिष्ट ढङ्गले गरेको पाइन्छ । मानिस चेतनशील प्राणी भएकाले गर्दा नै उसले चेतनाको माध्यमबाट विविध विषयसँग सम्बन्ध जोड्न पुगेको हुन्छ । जसरी विषयवस्तुमा विविधता रहेको पाइन्छ, त्यसरी नै भाषा प्रयोगमा पनि भिन्नता देखिन्छ । नेपाली भाषाका सन्दर्भमा विषयगत भेदअन्तर्गत कृषि, व्यापार, खेलकुद, कानून, विज्ञान र प्रविधि, साहित्य आदिलाई लिन सकिन्छ । यसरी विषयवस्तुअनुसार भाषामा फरकपन पाउन सकिन्छ । साहित्यमा प्रयोग हुने भाषाअन्तर्गत सिर्जनात्मक साहित्यको भाषा कलात्मक, रागात्मक खालको हुन्छ भने

समालोचनात्मक भाषा विश्लेषणात्मक खालको हुन्छ । कानुनको क्षेत्रमा प्रयोग हुने भाषामा पारिभाषिक शब्द, सामान्य भविष्यकालीन क्रियापद, वस्तुपरक शैली, आगन्तुक शब्दको बाहुल्य पाइन्छ । विज्ञान र प्रविधिका क्षेत्रमा प्रयोग हुने भाषामा प्राविधिक पारिभाषिक शब्द, वस्तुगत र वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग पाइन्छ । कृषि क्षेत्रमा प्रयोग हुने भाषामा कृषिसँग सम्बन्धित शब्दभण्डार तथा व्यापारिक क्षेत्रमा व्यवसायसँग सम्बन्धित शब्दभण्डारको प्रयोग पाइन्छ । यसप्रकार विषयगत आधारमा देखिने भाषाको भेदलाई प्रयोजनपरक भेद भनिन्छ । भाषाको प्रयोजनपरक भेदलाई भाषिक भेदअन्तर्गत विषयगत भेदलाई स्पष्ट पार्ने क्रममा भण्डारी र पौड्याल (२०७२) ले, “विज्ञान, कानुन, सूचना, प्रविधि, कृषि, स्वास्थ्य, साहित्य, शिक्षा आदि विभिन्न क्षेत्रमा प्रयोगमा आउने भाषिक भेदलाई नै विषयगत वा प्रयोजनपरक भेद भनिन्छ” (पृ. ३७) । यस भनाइबाट बुझ्न सकिन्छ कि विविध क्षेत्रमा वा क्षेत्रअनुसार प्रयोग गरिने भाषाको भेदलाई नै विषयगत वा प्रयोजनपरक भेद हो भनेर बुझ्न सकिन्छ ।

यसैगरी विषयगत वा प्रयोजनपरक भेदको बारेमा पौडेल र धामी (२०७९) ले आफ्नो धारणा निम्नानुसार प्रस्तुत गरेका छन् :

मानिसले ज्ञानको प्राप्ति विविध क्षेत्रबाट गरेको पाइन्छ, जहाँ विषयवस्तुको प्रकृतिअनुसार भाषाप्रयोगमा भिन्नता देखिन्छ । भाषाका रूपहरू विषयवस्तुअनुसार फरकफरक देखिन्छन् । यसलाई नै विषयगत भेद भनिन्छ । नेपाली भाषाका सन्दर्भमा विषयगत भेदअन्तर्गत कृषि, व्यापार, खेलकुद, कानुन, विज्ञान, साहित्य आदिलाई लिन सकिन्छ । यिनै फरकफरक विषयवस्तुअनुसार भाषाको प्रयोगमा पनि भिन्नता रहेको पाइन्छ । (पृ. ४९)

यस भनाइबाट विषयक्षेत्रअनुसार भाषाको प्रयोगमा विविधता देखिनुलाई नै विषयगत वा प्रयोजनपरक भेद हो भनी बुझ्न सकिन्छ ।

प्रसङ्गगत भेद : वक्ता र श्रोताबिचको सम्बन्धद्वारा भाषाको प्रयोगमा विविधता आउनुलाई भाषाको प्रसङ्गगत भेद भनिन्छ। प्रसङ्गगत भेदको बारेमा पौडेल र धामी (२०७९) ले आफ्नो धारणा निम्नानुसार प्रस्तुत गरेका छन् :

वक्ताले कुन अवस्थामा, कोसँग, कसरी, किन र कुन रूपमा भाषाको प्रयोग गर्दछ भन्ने आधारमा छुट्याइने भाषिक भेदलाई नै प्रसङ्गगत भेद मानिन्छ। सामाजिक भाषाविज्ञानले प्रायःजसो भाषाको प्रसङ्गगत पक्षमा ध्यान दिने गरेको पाइन्छ। प्रसङ्गगत भेदलाई समाजको सांस्कृतिक पक्षले पनि प्रभाव पार्ने गरेको देखिन्छ। (पृ. ४९)

यस भनाइबाट बुझ्न सकिन्छ कि कुनै पनि भाषाको प्रयोग कोसँग, कसरी र किन प्रयोग गर्दछन् भन्ने आधारमा वर्गीकरण गरिएको भाषिक भेद नै प्रसङ्गगत भेद हो भनी बुझ्न सकिन्छ। यसर्थ कुनै एउटा वस्तुलाई अवस्था, स्थान र प्रसङ्गअनुसार भिन्नभिन्न नामले बुझाइन्छ भने त्यो प्रसङ्गगत भेद हो।

वर्गीय भेद : कुनै पनि भाषामा विभिन्न प्रकारका भेद रहेका हुन्छन्। यी भेदहरूमा वर्गगत आधारमा पनि भाषा प्रयोगमा विभेद देखिन्छ। समय र परिस्थितिअनुसार आफ्नो अस्तित्वको खोजीमा लाग्छन्। जसले गर्दा समाजमा वर्गीय विभेदीकरण हुन्छ। समुदायका मानिसहरू सबैले एउटै भाषा र शैलीको प्रयोग गरेका हुँदैनन्। यसै प्रसङ्गमा अधिकारी (२०६६) ले “हाम्रो समाजमा विद्यमान वर्णव्यवस्थाको विभेदले भाषामा यस किसिमको वर्गीय विभेद सिर्जना भयो। सामन्ती व्यवस्था र वर्गीय विभाजन बढी भएका समाजको भाषामा सम्बन्धित वर्गा र व्यवस्थालाई बुझाउने शब्दहरू पनि हुन्छन्” (पृ. १८) भनी वर्गीय विभेदको बारेमा आफ्नो धारणा प्रस्तुत गरेका छन्। यस भनाइलाई हेर्दा समाजमा विभिन्न वर्गका व्यक्तिहरूले बोल्ने भाषामा भेद रहेको पाइन्छ। समाज विभिन्न वर्गका मानिसहरू बसोबास गर्दछन्। खास सन्दर्भमा उच्चस्तरको भाषाशैली प्रयोग भएको पाइन्छ भने सामान्य बोलीचालीका सन्दर्भमा निम्नस्तरको भाषाशैली प्रयोग भएको पाइन्छ। कुनै पनि व्यक्तिको आर्थिक अवस्थाले समाजमा वर्गीय भेद सिर्जना गरेको हुन्छ। वर्गले समाजका धनी, गरिब र समाजका व्यक्तिहरूको स्तरलाई जनाउँछ। भाषिक भेदलाई वर्गीयताका आधारमा निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

उच्च वर्गको भाषा : उच्च वर्ग भन्नाले आर्थिक दृष्टिले स्थापित मानिसहरूको वर्ग भन्ने बुझिन्छ । उच्च वर्गका मानिसहरूले उनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा उच्च आदरको प्रयोग भएको हुन्छ । अधिकारी (२०६६) ले उच्च वर्गीय भाषाका बारेमा “नेपाली समाजको संरचनाअनुसार सम्भ्रान्त परिवारका व्यक्तिहरूलाई उच्च वर्गमा राखिएको पाइन्छ” (पृ. २६) भनेका छन् । यस भनाइलाई अध्ययन गर्दा उच्च वर्गका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा शिष्टता, स्तरीयताजस्ता विशेषता पाइन्छ, जस्तै : ज्यूनार, गरिबक्सियोस्, मौसुफ, हजुर, आइस्योस्, गइस्योस् आदि ।

मध्यम वर्गको भाषा : मध्यम वर्गले बोल्ने भाषा वा उच्च वर्ग र निम्न वर्गबिचको व्यक्तिले प्रयोग गर्ने भाषा नै मध्यम वर्गको भाषा हो । यसका बारेमा मध्यम वर्गीय भाषालाई स्पष्ट पार्दै प्याकुरेल (२०७१) भन्दछन्, “यिनीहरूले बोल्ने भाषा उच्चवर्ग र निम्नवर्गको भन्दा फरक हुन्छ । यिनीहरू आउनुहोस्, जानुहोस्, जानुभयो, आमा, बाजस्ता आदरार्थी र शिष्टाचारयुक्त भाषाको प्रयोग गर्दछन्” (पृ. २०) । यस भनाइबाट प्रष्ट हुन्छ कि मध्यम वर्गका मानिसहरूले मध्यम वर्गले प्रयोग गर्ने भाषामा मध्यम आदरको प्रयोग गरिएको हुन्छ । जसमा औपचारिक, सामान्य शिष्टता, स्तरीयता र बौद्धिकजस्ता भाषिक विशेषताहरू रहेका छन् । जस्तै : दाजु घरमा आउनु भयो । आमाले बोलाउनुभयो । भाइ गयो । बहिनी घुम्न गई । हामी मिलेर खेलौं आदि ।

निम्न वर्गीय भाषा : निम्न वर्गीय मानिसहरू मध्यम वर्गभन्दा तल्लो वर्गका व्यक्तिहरू यस वर्गमा पर्दछन् । सामान्य बोलचालमा प्रयोग हुने सामाजिक प्रतिष्ठा नगरेको भाषालाई निम्न वर्गको भाषा भनिन्छ । सामान्यतया पारिवारिक कुराकानी तथा अनौपचारिक सन्दर्भमा प्रयोग हुने भाषाको भेद नै निम्न वर्गको भेद हो । समाजमा हुने खाने नभई हुँदा खाने व्यक्तिहरूलाई निम्न वर्गअन्तर्गत राखिन्छ । भण्डारी र पौड्याल (२०७३) भन्दछन् “सामान्य बोलचालमा प्रयोग हुने, सामाजिक प्रतिष्ठा प्राप्त नगरेको भाषालाई निम्न वर्गको भाषा भनिन्छ । पारिवारिक वार्तालाप तथा अनौपचारिक सन्दर्भमा प्रयोग हुने भाषाको भेद निम्न भेद हो” (पृ. ४०) । यस भनाइलाई मनन गर्दा सामान्य बोलचालमा प्रयोग हुने, सामाजिक प्रतिष्ठा नगरेको र अनौपचारिक सन्दर्भमा प्रयोग हुने भाषाको भेद नै निम्न वर्गको भेद हो भनेर

बुभन सकिन्छ । ग्रामीण परिवेशमा हुने कुराकानी, साथीभासँग हुने कुराकानी र अनौपचारिक कुराकानीका सन्दर्भमा प्रयोग हुने भेद नै निम्न वर्गीय भेद हो । बोल्दछन् । निम्न आर्थिक अवस्थाको चपेटामा परेका, अशिक्षित र ग्रामीण भेगमा बसोबास गर्ने व्यक्ति निम्न वर्गका व्यक्ति हुन् । निम्न वर्गका व्यक्तिहरूको भाषामा शिष्टता र स्तरीयता कम रहेको पाइन्छ । निम्न वर्गका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा कथ्य प्रकृति बढी रहेको र आदरहीन हुन्छन् । जस्तै : तँले भात खाइस् ?, कता जान लागिस् ?, यता बस्, तँ यता आइज, के गर्दै छस् आदि । यसरी वर्गका आधारमा पनि भाषिक विविधता हुन्छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

लैङ्गिक भेद : कुनै पनि भाषामा विभिन्न प्रकारका भेदहरूमध्ये लैङ्गिक भेद पनि एक हो । लिङ्गका आधारमा पनि भाषिक विविधता रहेको हुन्छ । अधिकारी (२०६६) भन्दछन्, “संस्कृतका प्राचीन नाटकहरूमा पुरुषले शुद्ध संस्कृत र स्त्रीहरूले प्राकृत भाषा बोलेको पाइन्छ । नेपालीमा पनि पुरुषले र स्त्रीले प्रयोग गर्ने केही शब्दावली फरक छन्, जस्तै : गएकी थिएँ-गएको थिएँ, लजाउँछ-लजाउँछे, राम्री छे-राम्रो छ आदि” (पृ. ५३) । यस भनाइबाट के बुभन सकिन्छ भने ध्वन्यात्मक लवज र शब्दभण्डार क्षमताका दृष्टिले लिङ्ग (महिला र पुरुष) का आधारमा भाषाको प्रयोग भिन्नभिन्न किसिमले गरेको पाइन्छ । भाषालाई लैङ्गिक आधारमा व्यक्त गरिन्छ । लिङ्गले स्त्री र पुरुष जनाउँछ र यसलाई निम्नानुसार व्याख्या गरिएको छ :

पुरुष (पुलिङ्गी) भाषा : पुरुष (भाले) जातिलाई बुझाउन प्रयोग गरिने शब्द नै पुलिङ्ग हो । भाषा प्रयोगका आधारमा महिला र पुरुषको भाषा पनि फरकफरक हुन्छ । भाषा प्रयोगका आधारमा पुरुषहरूको भाषामा प्रायः वैचारिकता, तार्किकता, कठोरता र निर्णयात्मक, रुखो, निरस, टर्पो, अरूलाई हेपेको जस्तो शब्द र आदेशात्मक भाषाको प्रयोग गर्दछन् । महिला र पुरुषले प्रयोग गर्ने भाषामा शब्दभण्डारका दृष्टिले पनि भिन्नता देखिन्छ । पुरुषहरूले उसले खायो, ऊ आयो, ऊ गयो, रामले भन्छ आदि क्रियापदको प्रयोग गर्दछन् ।

महिला (स्त्रीलिङ्गी) भाषा : स्त्री (महिला/पोथी) जातिलाई बुझाउन प्रयोग गरिने शब्दलाई स्त्रीलिङ्ग भनिन्छ । पुरुषको तुलनामा महिलाहरू कोमल स्वभावका भएका कारणले गर्दा नै उनीहरूले कोमल, नरम, सांस्कारिक, मृदुभाषी र सभ्य

शब्दहरूको प्रयोग गरेको पाइन्छ। उनीहरूको भाषामा स्त्रीलिङ्गी र नम्र प्रकारका क्रियापदको प्रयोग गरेको पाइन्छ। जस्तै : हजुर के गर्दै हुनुहुन्छ ?, खाएकी छु, बाबु खाना खायौ ? आदि। महिलाहरूको बोलीमा मात्र होइन व्यवहारमा पनि पुरुषको भन्दा फरकपना पाइन्छ। उनीहरूको बोलीवचन, भाषाशैली तथा अरूप्रति गर्ने व्यवहारमा पनि कोमल र स्नेह भएको पाउँछौं। त्यसैले यिनीहरूको भाषामा स्त्रीलिङ्गी शब्दहरूको प्रयोग हुन्छन्।

माथिका व्याख्याहरू (लैङ्गिक भेदको वर्णन) बाट यो बुझ्न सकिन्छ कि स्त्रीलिङ्गी र पुलिङ्गी भाषामा अत्यधिक मात्रामा भेद रहेको हुन्छ।

पेसागत आधारमा भाषाको भेद : नेपाल एक विकासोन्मुख देश हो। यहाँका मानिसहरू आफ्नो आर्थिक अवस्था उकास्न तथा जीविकोपार्जनका लागि विभिन्न प्रकारका पेसा, व्यापार, व्यवसाय तथा कृषिकार्यमा लागेका छन्। अन्य व्यक्तिहरू दैनिक ज्यालामजदुरी गर्ने, भारी बोक्ने, रिक्सा चलाउने आदि काम गर्दछन्। अधिकांश व्यक्तिहरू भने कृषि पेसामा नै आबद्ध भएको पाइन्छ। रोजगारीका सिलसिलामा विभिन्न प्रकारका कामहरू गर्ने गर्दछन्। यिनीहरू सबैले आआफ्नै पेसासँग सम्बद्ध रहेर भाषाशैलीको प्रयोग गर्दछन्। यसरी पेसागत आधारमा पनि भाषा प्रयोगमा भिन्नता रहेको पाइन्छ। कृषि, व्यापार, खेलकुद, कानून, विज्ञान, साहित्य आदि क्षेत्रमा प्रयोग हुने भाषामा पनि हामीले विविधता पाउँछौं। व्यक्ति जुनसुकै पेसामा आबद्ध भए तापनि विचार विनियम आदानप्रदान गर्न, कार्य सञ्चार गर्न भाषाको नै आवश्यकता पर्दछ। साहित्यमा प्रयोग हुने भाषाअन्तर्गत सिर्जनात्मक साहित्यको भाषा, कलात्मक, रागात्मक खालको हुन्छ। विज्ञान र प्रविधिको क्षेत्रमा प्रयोग हुने भाषामा प्राविधिक पारिभाषिक शब्द प्रयोग भएको पाइन्छ। कानूनको क्षेत्रमा प्रयोग हुने भाषामा पारिभाषिक शब्द र आगन्तुक शब्दको बाहुल्यता रहेको पाइन्छ। त्यस्तै गरी कृषि क्षेत्रमा प्रयोग हुने भाषामा कृषिसँग सम्बन्धित शब्दभण्डारको प्रयोग भएको पाइन्छ भने व्यापार, व्यवसाय वा व्यापारिक क्षेत्रमा व्यवसायसँग सम्बन्धित शब्दभण्डारको प्रयोग भएको पाइन्छ। यसरी सबै तह र तप्काका मानिसहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा विविधता रहेको कुरा स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ।

सारांश

शोधकार्यको यस अध्यायमा सम्बन्धित कार्यको पुनरावलोकन गरिएको छ । जसअन्तर्गत प्रायोगिक पुनरावलोकनमा उद्देश्यअनुसारको भाषाशैली, वर्गगत, लिङ्गगत र पेसागत आधारमा निकालिएको निष्कर्षलाई दसवटा शोधसमीक्षाको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । सैद्धान्तिक पुनरावलोकनअन्तर्गत पाँचवटा पुस्तकको आधारमा समाज भाषाविज्ञानको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । पूर्वकार्यको अवलोकनको अनुप्रयोगले शोधार्थीलाई शोधको शीर्षक चयन गर्न, समस्याको विशिष्टीकरण गर्न, शोधको उद्देश्य पहिल्याउन, सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि प्रदान गर्न, समस्याको चुरो पत्ता लगाउनुका साथै त्यस्ता समस्याहरूको समाधान गर्न तथा विभिन्न कुरामा फाइदा पुगेको कुरालाई विश्लेषण गरिएको छ भने समाज भाषाविज्ञानको सैद्धान्तिक अवधारणालाई पनि प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसै गरी समाज भाषाविज्ञानको परिचय, समाज भाषाविज्ञानको क्षेत्रका साथै भाषिक भेदहरूको विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैगरी भाषाको वर्गगत आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ भने लिङ्गगत आधारमा महिला र पुरुष गरी भाषिक स्वरूपको सैद्धान्तिक अवधारणालाई प्रस्तुत गरिएको छ भने पेसागत आधारमा समेत सङ्क्षिप्त व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ र अन्त्यमा यस अध्यायको सङ्क्षिप्त सारांश प्रस्तुत गरी यस अध्यायलाई समापन गरिएको छ ।

अध्याय तीन

शोधविधि र प्रक्रिया

प्रस्तुत शोधकार्य *बार्दली* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनमा आधारित रहेको हुनाले प्रस्तुत अध्ययनलाई वस्तुगत बनाउने क्रममा उपन्यासकार अनल गौतम (२०३८) द्वारा लेखिएको *बार्दली* (२०८०) उपन्यासलाई मुख्य स्रोतको रूपमा लिइएको छ। यसका साथै यसै उपन्याससँग सम्बन्धित लेख, रचना, शोधकार्य तथा पुस्तकहरूलाई शोध सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ। यस शोधकार्यलाई पूर्ण गर्नका लागि मूलतः पुस्तकालयीय अध्ययन विधिहरूलाई उपयोग गरिएको छ। तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि सामग्री निर्माण, त्यसको पूर्व परीक्षण, परीक्षणको कार्यान्वयन, तथ्याङ्क सङ्कलन, सङ्कलित तथ्याङ्कको व्याख्या, विश्लेषण र प्रस्तुतीकरणजस्ता वर्णनात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ। यसर्थ अध्ययनलाई पूर्ण गर्नका लागि पुस्तकालयीय अध्ययन विधि, भाषासँग सम्बन्धित रहेका लेख रचना, शोधकार्य तथा पुस्तकहरूको अध्ययनमा अवलम्बन गरी अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ।

अनुसन्धानविधि

प्रस्तुत शोधकार्य *बार्दली* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनमा आधारित रहने हुनाले मुख्य (प्राथमिक) स्रोतका रूपमा अनल गौतमद्वारा लिखित *बार्दली* उपन्यासलाई नै लिइने छ साथै अध्ययनलाई पूर्ण गर्नका लागि पुस्तकालयीय अध्ययन विधि, भाषासँग सम्बन्धित रहेका लेख, रचना, शोधकार्य तथा पुस्तकहरूको उपयोग गरिएको छ। अध्ययनमा अवलम्बन गरिने प्रक्रियाहरूको विस्तृत विवरण निम्नानुसार रहेको छन् :

अनुसन्धान ढाँचा

प्रस्तुत शोधकार्यको अनुसन्धानात्मक ढाँचा पूरा गर्न विभिन्न सामग्री सङ्कलनको स्रोतको रूपमा समाजभाषिक पुस्तकहरू, सम्बन्धित शीर्षकसँग सम्बन्धित शोधपत्रहरू र पुस्तकालय विधिबाट सामग्री सङ्कलन गरेर गुणात्मक अध्ययन ढाँचाको उपयोग गरिएको छ। अनुसन्धान ढाँचालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

नमुना छनोट प्रक्रिया

प्रस्तुत अध्ययनलाई विश्वसनीय, तथ्यपरक र भरपर्दो बनाउनका लागि नमुना छनोट प्रक्रियालाई प्रयोगमा ल्याइने छ । समाजभाषिक अध्ययनका लागि नमुना छनोट गर्ने सन्दर्भमा अनल गौतमद्वारा लिखित *बार्दली* शीर्षकको उपन्यासलाई उपयोग गरिएको छ ।

सामग्री सङ्कलन प्रक्रिया

शोधकार्यसँग सम्बन्धित विभिन्न सामग्रीहरूको खोज गरी सङ्कलन गर्ने प्रक्रियालाई नै सामग्री सङ्कलन भनिने हुनाले प्रस्तुत अध्ययन '*बार्दली* उपन्यासको समाजभाषिक शीर्षक'मा केन्द्रित रहेर गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा प्रमुख स्रोत *बार्दली* उपन्यासलाई नै आधार मानी शोधशीर्षकसँग सम्बन्धित भएर लेखिएका विभिन्न लेख, रचना, पुस्तक, शोधकार्य आदिलाई द्वितीयक सामग्रीको रूपमा सङ्कलन गरिएको छ । प्रस्तुत शोधमा समाजभाषिक अध्ययनलाई आधार मानी गरिने हुँदा लिङ्गगत र वर्गगत आधारमा उनीहरूले प्रयोग गरेका भाषाको भाषिक स्थिति पत्ता लगाई निम्नानुसार व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ :

सामग्री सङ्कलनका साधन : प्रस्तुत अध्ययन '*बार्दली* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकमा केन्द्रित रहेर गरिएको छ । शोधकार्यसँग सम्बद्ध विभिन्न सामग्रीहरूको खोज गरी सङ्कलन गर्ने प्रक्रियालाई सामग्री सङ्कलन प्रक्रिया भनिन्छ त्यसैले शोध उपन्यासलाई मुख्य आधार मानी शोधकार्यसँग सम्बन्धित विभिन्न लेख, रचना, पुस्तक, इमेल, इन्टरनेट आदिलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा सङ्कलन गरिएको छ । प्रस्तुत शोधमा समाजभाषिक अध्ययनलाई आधार मानी शोधकार्य गरिने हुँदा लिङ्गगत, वर्गगत र पेसागत आधारमा उनीहरूको भाषिक स्थिति पत्ता लगाई निम्नानुसार व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ :

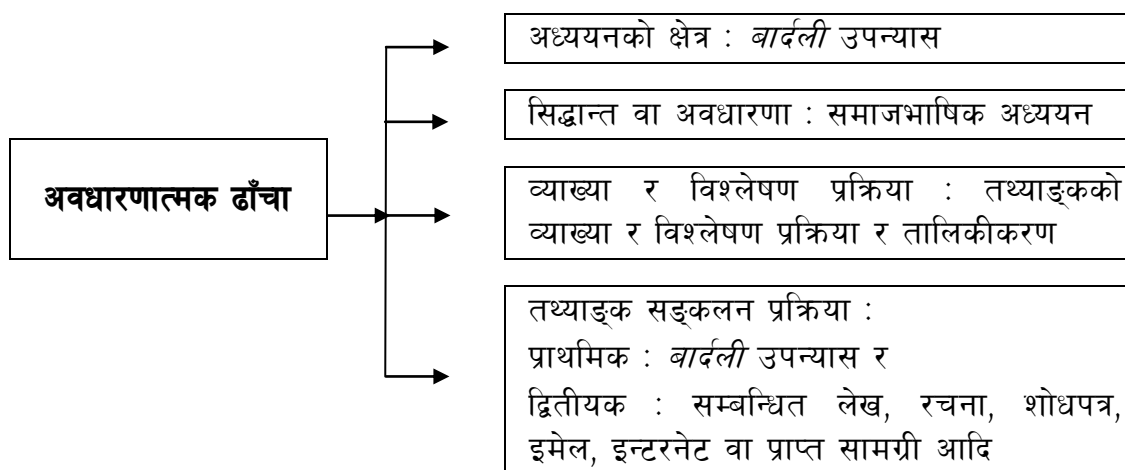
सामग्री सङ्कलन : कुनै पनि अध्ययन कार्य गर्नका लागि प्रथमतः अध्ययनको विषयअनुसार सामग्री जुटाउनु पर्दछ । प्रस्तुत शोधकार्यलाई सफल, विश्वसनीय तथा तथ्यपरक बनाउनका लागि यस्ता सामग्रीहरू प्राथमिक र द्वितीयक स्रोत गरी दुई किसिमबाट सङ्कलन गरी निम्नानुसार अध्ययन गरिएको छ :

प्राथमिक स्रोत : प्रस्तुत शोधकार्यमा प्राथमिक स्रोत (प्रमुख आधार) का रूपमा *वार्दली उपन्यासलाई* प्रमुख आधार मानेर समाजभाषिक अध्ययन गरिएको छ ।

द्वितीयक स्रोत : प्रस्तुत शोध शीर्षकसँग सम्बन्धित पुस्तकहरू, खोज, अनुसन्धान, पत्रपत्रिका, लेख, रचना, इमेल, इन्टरनेट आदिलाई द्वितीयक (दोस्रो आधार) स्रोत मानेर अध्ययन गरिएको छ ।

अवधारणात्मक ढाँचा

प्रस्तुत शोधकार्यको अवधारणात्मक ढाँचा निम्नानुसारको रहेको छ :

चित्र सङ्ख्या १ : शोधप्रस्तावको ढाँचा

नतिजा र छलफल

प्रस्तुत शोधकार्य *वार्दली उपन्यासको* समाजभाषिक अध्ययनसँग सम्बन्धित रही गरिएको छ, जसमा पात्रहरूले प्रयोग गर्ने वर्गगत, लिङ्गगत भाषिक प्रयोगको स्थितिको व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ भने आवश्यक परेका स्थानहरूमा तालिकीकरणसमेत गरिएको छ ।

शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधकार्यलाई आवश्यकताअनुसार विभिन्न अध्यायमा विभाजन गरिने छन् । पहिलो अध्यायमा शोधपरिचय रहेको छ, जसमा अध्ययनको पृष्ठभूमि, समस्याकथन, अध्ययनको औचित्य, अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू, शोधकार्यको उद्देश्य, सीमाङ्कन, पारिभाषिक शब्दावली र पहिलो अध्यायको सङ्क्षिप्त सारांश रहेको छन् । दोस्रो अध्यायमा सम्बन्धित

कार्यको पुनरावलोकन गरिएको छ, जसमा सैद्धान्तिक पुनरावलोकन र प्रायोगिक पुनरावलोकन रहेको छ भने अनुसन्धानमा सम्बन्धित कार्यको पुनरावलोकनको अनुप्रयोगबारे पनि चर्चा गरिएको छ । यसका साथै समाज भाषाविज्ञानको परिचय, समाज भाषाविज्ञानको क्षेत्र, भाषिक भेद र अन्त्यमा सारांश प्रस्तुत गरिएको छ । शोधकार्यको तेस्रो अध्यायमा अनुसन्धानको ढाँचा, नमुना छनोट प्रक्रिया, सामग्री सङ्कलन प्रक्रिया, अवधारणात्मक ढाँचा, नतिजा र छलफल, शोधपत्रको रूपरेखा र अन्त्यमा सारांश प्रस्तुत गरिएको छ । चौथो अध्यायमा *बार्दली* उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने वर्गगत र लिङ्गगत आधारमा भाषिक स्वरूपको अध्ययन र अन्त्यमा सारांश प्रस्तुत गरिएको छ । पाँचौं अध्यायमा उपन्यासमा भएका पात्रहरूको वर्गगत, लिङ्गगत र पेसागत अवस्थागत भाषिक प्रयोगको स्थितिको विश्लेषण गर्दै अन्त्यमा सारांश प्रस्तुत गरिएको छ भने छैटौं तथा अन्तिम अध्यायमा शोधकार्यको परिच्छेदगत निष्कर्ष र उपादेयता प्रस्तुत गर्दै र अन्त्यमा सारांश प्रस्तुत गरी प्रस्तुत शोधकार्यलाई पुरा गरिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यको अन्त्यमा अध्ययनका क्रममा उपयोग गरिने शीर्षकसँग सम्बन्धित विभिन्न पुस्तक, शोधकार्य, लेख, रचना आदिलाई सन्दर्भ ग्रन्थसूचीमा प्रस्तुत गरिएको छ र व्यक्तिवृत्त प्रस्तुत गरी शोधकार्यलाई पूर्ण गरिएको छ ।

सारांश

प्रस्तुत शोधपत्रको तेस्रो अध्यायलाई शोधविधि शीर्षक राखिएको छ । जसमा गुणात्मक ढाँचा अपनाएर अनुसन्धान गर्ने क्रममा *बार्दली* शीर्षकको औपन्यासिक कृतिलाई समाजभाषिक अध्ययनको लागि छनोट गर्ने भनी नमुना छनोट प्रक्रिया, सामग्री सङ्कलनअन्तर्गत प्राथमिक स्रोतका रूपमा *बार्दली* उपन्यास र द्वितीयक सामग्रीका रूपमा कृतिसँग सम्बन्धित भएर लेखिएका लेख, समालोचना, पुस्तक, प्रतिवेदन आदिलाई राखिएको छ । त्यसैगरी प्राथमिक वा द्वितीयक स्रोत अथवा दुवै स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । यसका साथै तथ्य सङ्कलनका साधन र तथ्य सङ्कलन र अवधारणात्मक ढाँचाको बारेमा पनि चर्चा गरिएको छ । अन्त्यमा शोधपत्रको रूपरेखा तथा यस अध्यायको सङ्क्षिप्त रूपमा सारांशसमेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय चार

भाषाशैलीका आधारमा *बार्दली* उपन्यासको विश्लेषण

पृष्ठभूमि

एकआपसमा विचार विनिमय गर्ने माध्यम नै भाषा हो । उपन्यास वा कुनै पनि आख्यानात्मक भाषा वा विषयवस्तु प्रस्तुत गर्ने तरिकालाई नै शैली विशेषता हो । यही विशेषताले गर्दा नै कृतिमा गुण रोचक र मिठासपन आउँछ । त्यसैले कुनै पनि कृतिलाई सफल बनाउनका लागि भाषाशैलीले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । हो । कुनै पनि समाजमा बोलिने भाषालाई त्यस समाजको सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, शैक्षिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक तथा भौगोलिक कुराहरूले रूपमा प्रभाव पार्दछ । उपन्यासको भाषा स्तरीय, सरल, सहज, बोधगम्य पर्यावरणअनुकूल हुनुपर्छ । यस अध्यायमा *बार्दली* (२०८०) उपन्यास र लेखक अनल गौतमको सामान्य परिचयका साथै उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूद्वारा प्रयोग भएका भाषाको अध्ययन गर्दा वर्गगत, लिङ्गगत र पेसागत अवस्थालाई आधार बनाएर संवादलाई विश्लेषण गरिएको छ ।

लेखक र उपन्यासको सङ्क्षिप्त परिचय

नेपाली साहित्यका नवप्रतिभा अनल गौतमको जन्म २०३८ साल असार १७ गते मकवानपुर जिल्लाको हेटौँडामा भएको हो । गौतमले कक्षा दशसम्मको शिक्षा हेटौँडामा नै रहेको बालज्योति मा.वि. बाट हासिल गरे भने दश जोड दुई तह चाबाहिलस्थित पशुपति र स्नातक तह बानेश्वरस्थित एन.सि.सि. क्याम्पसबाट उत्तीर्ण गरेका हुन् । गौतम सानैदेखि गम्भीर स्वभावका र साहित्यमा रुची राख्ने व्यक्ति हुन् । आफ्ना मातापिताको माया, ममता र स्नेहको अनुभव भने उनले राम्रोसँग गर्न पाएनन् त्यसैले गर्दा उनको जीवन सानैदेखि सङ्घर्षमय बन्न पुग्यो । उनको परिवार हेटौँडाबाट काठमाडौँ बसाइ सरेको पाइन्छ । गौतम विगत सत्र वर्षदेखि इन्सुरेन्सको क्षेत्रमा काम गरिरहेका र अहिले एन.एल.जी. इन्सुरेन्समा कार्यरत रहेका छन् । पेसाका हिसाबले उनी जुनसुकै क्षेत्रमा आबद्ध भए तापनि जीवनको उतारचढाव र जे जस्ता सङ्घर्ष गर्नु परे तापनि साहित्यिक क्षेत्रमा अनवरत कलम चलाएको पाइन्छ । उनको *बार्दली* उपन्यासमा विपरीत लिङ्गीप्रतिको आकर्षण,

आधुनिकताका नाममा जथाभावी र हतारमा प्रेममा जोडिन पुग्दा तत्कालीन समयमा रमाइलो भएको र भविष्यमा पछुताउनु परेको कुरालाई विषयवस्तु बनाएका छन् । प्रस्तुत उपन्यासमा घरपरिवारसँग रहँदा, बस्दा परिवारलाई वास्ता नगर्ने, पश्चिमा सभ्यताको अनुसरण गर्ने, प्रेम र प्रणयका कारण घरपरिवार र आफन्तसँग फरक व्यवहार गर्ने, सानासाना कुरामा पनि प्रेमी र प्रेमिकाबिच असमान्यता रहने, बोलचाल नहुने, व्यक्तिगत स्वतन्त्रताका नाममा एकल परिवारमा रम्ने, कामको खोजीमा जता पनि जानुपर्ने बाध्यताजस्ता घटनाहरूलाई उजागर गरेका छन् । यो उपन्यास आधुनिक शैलीमा रचिएको काल्पनिक उपन्यास हो ।

यस उपन्यासको आन्तरिक संरचनामा एक सय अठ्ठाउन्न पृष्ठ नै गणनीय रहेका छन् । पहिलो पृष्ठमा माथिपट्टि ठूलो अक्षरमा उपन्यासको नाम *बार्दली* लेखिएको छ भने तलपट्टि लेखकको नाम र सबैभन्दा तल ऐरावती प्रकाशन प्रा.लि. लेखिएको छ । दोस्रो पृष्ठमा *बार्दली* उपन्यास ठूलो अक्षरमा लेखिएको छ भने त्यसको तलपट्टि क्रमशः लेखक, सम्पादक, कपिराइट, प्रकाशन, संस्करण, लेआउट, मूल्य, आइ.एस.बि.एन. नं. र मुद्रकको विवरण दिइएको छ । पृष्ठ ३ मा प्रकाशकले 'प्रकाशकीय' शीर्षकमा आफ्नो विचार राखेका छन् भने त्यसपछिको पृष्ठ खाली रहेको छ । पृष्ठ पाँचवाट उपन्यासको कथानक 'जीवन भनेको यात्रा नै हो त ? ...' उपशीर्षकबाट आरम्भ भएको छ । अन्तिम पृष्ठ अगणनीय र खाली रहेको छ । उच्चस्तरीय कागजमा मुद्रित डिमाइ (५.५' चौडाइ र ८.५' लम्बाइ) आकारको आवरण पृष्ठको माथिपट्टि एक कुनामा अर्धचन्द्राकार सङ्केत रहेको छ । कालो भुइँमा सेतो अक्षरमा 'बार्दली' शीर्षक रहेको छ र पृष्ठभूमिमा एउटा सुन्दर घर रहेको छ । त्यस घरको बार्दलीमा एक जोडी युवायुवती विपरीत ध्रुवतर्फ फर्किएर बसेका छन् । युवतीको हातमा चुरोट रहेको र ऊ चुरोट तान्दै बसेको देख्न सकिन्छ भने पुरुष घोप्टो परेर पछुताएको यस चित्रबाट बुझ्न सकिन्छ । अन्तिममा एकापट्टि ऐरावति प्रकाशन प्रा.लि. को प्रतीक चिन्ह (लोगो) र अर्कोपट्टि लेखकको नाम रहेको छ । पश्च आवरणमा कालो भुइँमा लेखकको अर्धकदको चित्र र छेउमा *बार्दली* उपन्यासको किताब सानो आकारमा राखिएको छ । त्यसको ठिक तलपट्टि अलि ठूलो अक्षरमा 'बार्दली उपन्यास' लेखिएको छ । त्यसपछि तल क्रमशः लेखकको परिचय, इमेल ठेगाना र लेखकका प्रकाशित कृतिहरूको विवरण रहेका छन् । अन्तिममा एकातिर प्रतीक चिन्ह (लोगो) सहित प्रकाशनको नाम र ठेगाना

रहेको छ भने अर्कोपट्टि आइ.एस.बि.एन. नं. र मूल्य रहेको छ । यस उपन्यासमा एक, दुई, तीन गर्दै सोह्रवटा शीर्षकहरूमा उपन्यास विस्तारित एवम् विभाजित रहेको छ, लेखकको नाम रहेको छ ।

यस उपन्यासमा अङ्ग्रेजी, हिन्दी र स्थानीय व्यक्ति बोलीका शब्दहरू प्रयोग भएको पाइन्छ । उपन्यासमा पात्रले बोल्ने भाषामा एकरूपता पाइँदैन । प्रस्तुत उपन्यासमा कहिकतै उखानटुक्काको प्रयोग भएको पाइन्छ भने प्रायः अनुकरणात्मक शब्दहरूको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ उपन्यासमा प्रयुक्त भाषाशैलीका केही उदाहरणहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

स्थानीय भाषाको प्रयोग

भाषा सम्पूर्ण मानव व्यवहारको मेरुदण्ड हो । मानवीय विचारलाई एकआपसमा साटासाट वा सम्प्रेषण गर्ने माध्यम नै भाषा हो । साहित्य सिर्जनाको माध्यम पनि भाषा नै हो । भाषामा यथार्थता बहन गर्ने क्षमता र सामर्थ्य हुने भएकाले जीवनका हरेक अवस्थालाई अभिव्यक्त दिँदा कलात्मक भाषाको खोजी भएको हो । *वार्दली* उपन्यासमा स्थानीय भाषाको पनि प्रशस्त मात्रामा प्रयोग भएको छ । त्यस्ता केही उदाहरणहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

यस उपन्यासमा एलिना राई, सुवास निरौला र सुवारका दाजुको बोलीमा स्थानीय भाषाहरू प्रकट भएका छन् । जस्तै : 'होइन हौ बरु ढुक्क पो भएँ' (पृ. ३०) । 'नयाँ बाटो, नयाँ मान्छे, मेरो लागि त यात्रा रमाइलो हुने भयो हौ' (पृ. ३२) । 'ह्या दाइ मन लागेको कुरा खान के को आइतबार हौ !' (पृ. ३५) । 'हैन मैले तिमीसँग कहिल्यै कुनै कुरामा जबरजस्ती गरेको छुइँनँ' (पृ. ७३-७४) । 'तर वास्तवमा खै के को डर हो, ठम्याउन भने सकेको छुइँनँ' (पृ. ६७) । 'पहिला केही खाऔँ र मसँगै अफिस जाऔँ हुन्न ?' (पृ. ८३) । 'तँ त पढेलेखेको जान्नेबुझे आफैँ ठम्या न' (पृ. ८९) । 'एलिनको जीवनको विगतका कुनै पाटा वा वर्तमानकै पनि अनेकन पाटाहरूसँग जानकार छुइँनँ' (पृ. ९५) ।

यी संवादहरूमा नेपालको पूर्वीय क्षेत्रमा प्रयोग हुने शब्दहरू हौ, हुन्न, ठम्या, ह्या, छुइँनँको प्रयोग भएको देखिन्छ ।

यस उपन्यासमा केही अङ्ग्रेजी र केही हिन्दी भाषाको पनि प्रयोग भएको देखिन्छ, जस्तै : यात्राका क्रममा विभिन्न ठाउँमा विभिन्न देशका राष्ट्रभाषा भएका व्यक्तिहरूसँग ठोकिन पुगिन्छ र नयाँ साथी बनाउँदै कुराकानी गरिएको पाइन्छ । उपन्यासमा सोनी तामाङले अफ्रिकी महिलासँगको कुराकानीमा : ‘वि रिचर्ड दुबई सो क्विक्ली’ (पृ. ९) । ‘नो इट टुक द्यान द रियल टाइम आई थिङ्क । यु वेर सो साइलेण्ट एन्ड स्लिपिड टोटल्ली । सो माइ जर्नी विकेम बोर’ (पृ. ९) । ‘ओह, आई एम सो सरी’ (पृ. ९), ‘आई एम डिस्टर्ब्ड ड्यु टु लिभिङमाइ फेमिली फर अ होल इयर । सो आर्य वाज अपसेट एण्ड डिड नट नोटिस’ (पृ. ९) । “इट्स ओके । आई थ्याभ कम्प्लेटेड हाफ अफ माई जर्नी” (पृ. ९) । “माई नेम इज बाल्डेय एडिसन एण्ड आई एम फ्रम मौरिटानिया । आई एम अ प्रोफेसर अफ आर्ट एण्ड कल्चर ...” (पृ. ९) । “थ्याङ्क्यु, माई नेम इज सोनी तामाङ एण्ड एज यु नो आई एम फ्रम नेपाल बट आई वर्क इन जर्मनी । आइ केम होम अन होलिडे एण्ड नाउ आई एम गोइङ ब्याक टु जर्मनी” (पृ. ९-१९) ।

माथिका संवादमा यात्राका क्रममा दुई जना पात्रहरूबिचको कुराकानीमा अङ्ग्रेजी भाषाको प्रचुर मात्रामा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

यस उपन्यासमा व्यापार तथा व्यवसायको क्रममा लहानमा रहेका एक आँप पसले वा फलफूल व्यापारी आफ्नो पसलको अधिल्लिरबाट हरेक आउने जाने मान्छेलाई इशाराले भनिरहेको हुन्थ्यो “आइए ... आइए ... ताजा आम लिजिए” (पृ. २६) । त्यसै क्रममा तराई क्षेत्रमा प्रयोग भएको स्थानीय भाषाको प्रयोग निम्नानुसार भएको छ :

“यो कुन आँप हो दाइ ?”

“माल्दह है भैया ।” “कितना लेंगे ?”

“किलोको कति हो ?”

“किलोका सत्तर हैं, आप पैसठ मे ले के जाइए ।”

“अलिक मिलाउन हुन्न ?”

“इस साल बहुत नुक्सान हुआ, आँधी के चलत, आम के फल काफी कम लगी तो भाव थोडा ज्यादा है ।” (पृ. २६)

“आप ही चुनकर दिजिए इस थैले में ।”

“ठीक है, डबल किजिए, सभी ऐसे ही लेके जाते है” (पृ. २७) ।

व्यापारकै क्रममा विभिन्न व्यक्तिहरू आँप किन्न आएको बेलामा सबैले समय र परिवेशअनुसारको भाषाको प्रयोग गरेका छन् । जस्तै : “ए आँप कितनेका है ? गर्मी हुवा धेरै, जल्दी बोलो !”, “किलोका सत्तर ।” “दो किलो देना ।” (पृ. २८) । यी संवादहरूलाई हेर्दा व्यापारीसँग जानीनजानी अन्य भाषा भएका व्यक्तिहरूले कुराकानी गरेको देखिन्छ ।

यस उपन्यासका एक पात्र कम्पनीको चेयरम्यान काठमाडौँमा बसोबास गर्ने व्यक्ति हुन् । उनको सम्बोधन यस्तो छ - “अब हाम्रो कम्पनीका योड एण्ड डाइनामिक कर्पोरेट हेड श्री सुवास निरौलाले यस वर्षको प्रगति विवरण र आगामी वर्षको कार्ययोजना प्रस्तुत गर्नुहुँदैछ” (पृ. ४५) । यसपछि सुवास निरौलाले आफ्नो अभिव्यक्ति यसरी प्रस्तुत गर्छन् - “थ्याङ्क्यु सर ! रेस्पेक्टेड चेयरम्यान सर एण्ड माई डियर कलिगस !” (पृ. ४५) । यसपछि पुनः चेयरम्यानले “सुवास, इट सिम्स यु ह्याभ नट टेकन रेस्ट प्रपर्ली” (पृ. ४५) । “माइट बी सर, बट आई एम ओके एण्ड आई एम सो सरी , कुड यु प्लिज सबिना ?” (पृ. ४६) । उपन्यासमा राजेशले सुवासलाई भन्छ, “हे सुवास, हाउ यु डुइड म्यान ? ह्वेन यु केम ब्याक ? हाउ इज एलिना ? इज सी ब्युटीफुल ?” (पृ. ४७) ।

माथि उल्लिखित भनाइहरूमा विभिन्न स्थान र परिवेशअनुसारका भाषाको प्रयोग गरिएका छन् । त्यहाँ हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषाका आगन्तुक शब्द तथा वाक्यहरूको प्रयोग भएका छन् ।

अग्रवाल थरका व्यवसायीले भने, “एनी प्रोब्लम सुवासजी ?” सुवासको उत्तर थियो, “नथिङ सिरियस सर, स्मल फेमिली इस्यु” (पृ. ५६) । सुवासका साथी प्रकाशसँगको वार्तालापको एक अंश “सुवास, क्यान यु गेस हवाई आई एम हियर टु टक यु टु नाउ ?” सुवासले भन्छ, “वी आर गुड फ्रेण्ड्स माई डियर प्रकाश एण्ड बाई प्रोफेसन अल्सो वी आर ओर्किङ अन सेम सेक्टर सो नो मिन टु आस्क सच क्वोस्चन एण्ड वन मोर सिमिलारिटी वी आर स्मोकर्स, बोथ अफ अस” (पृ. ११७) । प्रकाशको अमेरिकाको भिजा लागेपछि सुवासले भन्छ, “वाऊ ! कङ्ग्राचुलेसन्स प्रकाश ।” “प्लीज यार, आई एम सिरियस के !” (पृ. ११८) । यसरी उपन्यासमा विभिन्न अङ्ग्रेजी शब्द र वाक्यको प्रयोग प्रशस्त मात्रामा भएको पाइन्छ ।

उपन्यासमा आएका तीनचार जना भारतीय अधबैसे पुरुषहरूको समूहमा ठुलो स्वरले कुराकानी गर्ने क्रममा एक जनाले भन्थे थियो, “बात मत कर यार, हमारा

मियाबीकी के बीच कुछ हो ही नहीं हो रहा, ठण्डा पड गया सब, इसी लिए घुमने यहाँ आना पडा।” यसैगरी अर्को संवादमा “हमेसा तेरे बदसुरत चेहरे उसको उपर तेरी उदासी में होगी ही क्या, अब बाहर निकला है तो कुछ चेन्ज होगा ही। लेकिन चेन्ज तुम को होना होगा, अपने चेहरे ठीक कर ले। अरे अपनी पसन्द की चद्दर ही बदलके देख ले, कुछ तो फर्क जरूर पडेगा” (पृ. १२२)। यी संवादहरूमा पात्रहरूले आफ्नै मातृभाषाको प्रयोग गरेका छन्।

यस उपन्यासमा एक वृद्ध पात्र (सुवास निरौलाकी आमा) ले संवादको क्रममा “अब म बुढी भएँ कान्छा, तँ घर छोडेर हिँड्दै छस्। राम्ररी पढेस्, पढाइ सकेर मन लगाएर काम गरेस् ! म त डाँडामाथिको जून, कुनै पनि बेला अस्ताउन सक्छु, अन्तिम अवस्थामा तेरो मुख नहेरी। मलाई तेरो घरजम भएको हेर्ने ठुलो धोको छ कान्छा, कदापि गलत काम नगरेस् है !” (पृ. ६१)। “म भने आमाको अन्तिम अवस्थामा दर्शन गर्न जान नसकेकोमा ग्लानि महशुस गर्दथेँ। मणि हराएको नागसरह भएको थिएँ म’ ऊर्जाविहीन” (पृ. ६३)। यस संवादमा आमा र छोराबिचको कुराका साथै छोराको आमाको अन्तिम अवस्थामा भेट्न नपाउनको लाचारीपनप्रति ग्लानिको अनुभूतिलाई प्रस्तुत गरिएको छ। यहाँ प्रस्ट रूपमा उमेरगत भेद देख्न सकिन्छ।

यस उपन्यासमा विभिन्न तत्सम शब्दको प्रयोग गरिएका छन्। जस्तै : स्नेह, परिवार, इष्टमित्र (पृ. ७), समय (पृ. १०), शिर (पृ. १५), भित्तो (पृ. १६), शान्त (पृ. १७), नारी (पृ. ६५), ताल्चा (पृ. ६९), अश्रु (पृ. ११२), काका, बार्दली (पृ. १२८) आदि। यस्तै विभिन्न स्थानमा तद्भव शब्दहरूको पनि प्रयोग भएको छ। जस्तै : साथी (पृ. ५), आँखा (पृ. ६), हात (पृ. ११), घर (पृ. ६२), बेला (पृ. ९२), मुख (पृ. १३७), बाबु-आमा (पृ. ८७), तलब (पृ. ११२), छोरा (पृ. ११८) आदि। यस उपन्यासमा आगन्तुक वाक्य तथा शब्दहरूमा हिन्दी तथा अङ्ग्रेजी भाषाको अत्याधिक प्रयोग भएका छन्। जस्तै : “मै जहाँ रहूँ, कै कहीं भी रहूँ तेरी याद साथ है ...” (पृ. १५)। “माल्दह है भैया।” “कितना लेंगे ?”, “किलोका सत्तर हैं, आप पैसठमे ले के जाइए।” “आइए ... आइए ... ताजा आम लीजिए” (पृ. २६)। “आप ही चुनकर दिजिए इस थैले में” (पृ. २७)। “गुरुजी आप भी ले के जाइए बच्चो के लिए और पेसेन्जर को भी कहिए खरीदिने को” (पृ. २८)। “बात मत कर यार, हमारा मियाबीकी के बीच कुछ हो ही नहीं हो रहा, ठण्डा पड गया सब, इसी लिए घुमने यहाँ

आना पडा” (पृ. १२२) आदि । यसरी नै अङ्ग्रेजीका पनि केही शब्द तथा वाक्यहरू प्रयोग भएका छन् । जस्तै : क्याबिन, रिफ्रेसमेन्ट, प्लेन (पृ. ७), फ्लाइट, ट्रान्जिट प्वाइन्ट, अनाउन्समेन्ट (पृ. ८), “वि रिच्छ दुबई सो क्विक्ली”, “ओह, आई एम सो सरी”, “इट्स ओके” (पृ. ९) । ह्यान्डब्याग, एयरपोर्ट, इमिग्रेशन (पृ. १०) । म्यासेन्जर, एक्टिभ, एयरलाइन्स, वाशरूम, कफी-शप, गेट (पृ. ११) । फोन, कल, म्यासेज (पृ. २४) । डिस्टर्ब, अफिस, रिसिभ (पृ. ५४) । आइ.एन.जी.ओ., ह्वाइटबोर्ड, ग्राफ, ग्रोथ, इण्डेक्स, स्टेबल (पृ. २०) । टीम, प्रोग्राम, सरी, इन्डियन, ब्रिटिस (पृ. १२५) । ब्रेक, कोकाकोला, पेप्सी (पृ. १२६) । फर्म, ज्वाइन, फ्ल्याट, फर्मालिटी, मेडिकल रिपोर्ट (पृ. १५०) । होटल, करियर, कन्फिडेन्स, लेभल (पृ. १५३) । कन्भिनियन्ट, टाइम, ओके, सि यु सुन, पार्किङ (पृ. १५१) आदि ।

यस उपन्यासमा विभिन्न अनुकरणात्मक शब्दहरू पनि प्रयोग भएका छन् । जस्तै : थचक्क, चुपचाप, ट्वाल्ल, मुसुमुसु (पृ. १८), ढकढक (पृ. १९), हत्तनपत्त, छामछुम (पृ. २०), सरासर (पृ. २१), चुपचाप (पृ. २२), लपककै (पृ. २४), हतार-हतार (पृ. २५), घच्याक्क (पृ. २७), मुसुक्क (पृ. ३०), छक्क (पृ. ३२), पटककै (पृ. ३५), फाट्टफुट्ट, लपक्क, सुनसान, भमक्क (पृ. ३७), च्याप्प (पृ. ३८), भीडभाड, ह्वात्तै, चपक्क (पृ. ३९), भुसुक्क (पृ. ४२), टिलिक्क (पृ. ४९), ह्वास्स (पृ. ५१), भत्भती, हुरुक्क (पृ. ६२), घत्रक्क (पृ. ६४), टपक्क (पृ. ६७), खिस्रक्क, सुरूप्प (पृ. ८२), घुमघाम, फूर्तिफार्ति, गद्गद् (पृ. ८४), गाहोसाहो (पृ. ११३), हस्याडफस्याड, फिटिककै (पृ. १२८), फिलमिल, चहलपहल, भताडभुतुड (पृ. १४४), ललाइफकाइ (पृ. ११२) आदि ।

यसैगरी उपन्यासमा उपयुक्त स्थानमा उखान तथा टुक्काहरूको समेत प्रयोग भएको छ । जस्तै : मणि हराएको नागसरह (पृ. ६३), औंसी-पूर्णमा लागेभौं (पृ. ६७), मनको लड्डु सरह (पृ. १०१) आदि ।

यस उपन्यासमा प्रयुक्त भाषा र भाषिकालाई हेर्दा पूर्वमा बस्ने मानिसहरूले प्रयोग गर्ने भाषा, कार्यालयका कर्मचारीहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा औपचारिकता भल्किएको छ, व्यापारका सिलसिलामा प्रयोग गरिने भाषा, नेपालमा घुम्न आउने तथा व्यापारिक प्रयोजनमा आउने व्यक्तिहरूले आफ्नै भाषा (भारतबाट आउने व्यक्तिहरूले भारतीय भाषा र अन्य देशबाट आउने व्यक्तिहरूले आफ्नै देशको भाषा) प्रयोग गरेका छन् भने साथीहरूसँग गफगाफमा प्रयोग गरिने भाषामा अनौपचारिकता भल्किएको पाइन्छ । यी सबै भाषा तथा

भाषिकामा विविधता रहेको पाइन्छ । जसलाई माथिका कथन तथा वाक्यहरूबाट स्पष्ट पारिएको छ ।

सारांश

शोधकार्यको अध्याय चारअन्तर्गत भाषाशैलीका दृष्टिले अनल गौतमद्वारा लिखित *वार्दली* उपन्यासको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्यायमा सङ्क्षिप्त रूपमा लेखकको परिचय दिइनुका साथै उपन्यासको भाषिक संरचनात्मक व्याख्या गरिएको छ । यसका साथै परिवेशले समेत भाषामा उत्पादन गरेको कुरा स्पष्ट्याइएको छ । *वार्दली* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गर्ने क्रममा उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषाको अवस्थाको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । भाषाशैलीअन्तर्गत यस उपन्यासको विषयवस्तु सुहाउँदा पात्र र स्थानअनुसारको पद, पदावली, शब्द, निपात, उखान तथा टुक्काका साथै बोलीचालीका भाषा प्रयोग गरिएको छ । भौगोलिक आधारमा उपन्यासमा प्रयोग भएको भाषा सरल, सहज र सरस भए तापनि केही स्थानमा तत्स्थानीक ठेट भाषाको प्रयोग तथा अङ्ग्रेजी तथा भारतीय भाषाको प्रयोग भए तापनि पाठकले सजिलै बुझ्न सक्ने किसिमको रहेको छ । यस उपन्यासमा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक, उखान तथा टुक्काको प्रयोग उपयुक्त स्थानमा भएको छ । यसैले उपन्यासको भाषा तथा भाषिका स्थान, समय र परिवेशअनुकूल प्रयोग भएको छ भनी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

अध्याय पाँच

बार्दली उपन्यासको पात्रगत भाषिक स्थितिको विश्लेषण

पृष्ठभूमि

प्रस्तुत शोधपत्रको यस अध्यायमा उपन्यासकार अनल गौतमद्वारा लिखित *बार्दली* उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूको भाषिक स्थितिलाई लिङ्ग, वर्ग र पेसागत अवस्थाका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ। समाजमा यी सबै प्रकृतिका व्यक्तिहरू रहेका हुन्छन्। ती सबैको एउटै वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्था हुँदैन। उनीहरूको स्तर जुन रहेको हुन्छ, भाषा प्रयोग पनि त्यसैअनुसारको हुन्छ। यस अध्यायमा समाजभाषिक अध्ययन गर्ने क्रममा उपन्यासका पात्रहरूलाई वर्गका आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न; लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुष र पेसाका आधारमा विभिन्न पेसामा आबद्ध रही कार्य गर्ने मानिसहरूको भाषिक स्थितिको बारेमा छुट्टाछुट्टै उपशीर्षकहरूमा वर्गीकरण गरी उनीहरूको भाषिक अवस्थाको निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ :

लैङ्गिक आधारमा भाषिक स्थितिको विश्लेषण

विषयवस्तुका आधारमा भाषाको व्याख्या र विश्लेषण भएजस्तै लिङ्गका लिङ्गका आधारमा पनि भाषा प्रयोगमा भिन्नता देखिन्छ। लिङ्गगत रूपमा पात्रलाई पुरुष पात्र र महिला पात्रको रूपमा वर्गीकरण गरिएको हुन्छ। एउटै परिवार र एउटै समाजमा प्रयोग गरिने भाषाभिन्न पनि पनि महिला र पुरुषले प्रयोग गर्ने बोलीमा विभेद पाइन्छ। भाषिक प्रयोगका दृष्टिले प्रायः महिला र पुरुषले प्रयोग गरेको भाषा हो भनेर छुट्याउन सकिने खालको हुन्छ। *बार्दली* उपन्यासमा रहेकी महिला पात्र एलिना राईले भने विस्तारै आफ्नो स्वतन्त्रता खोज्ने क्रममा पुरुषले बोल्नेजस्तो भाषाशैलीको प्रयोग गरेको पाइन्छ। यसका साथै ध्वन्यात्मक गुण, रङ्ग, भेद गर्ने क्षमता र शब्दभण्डारका दृष्टिले धेरैजसो भाषामा महिला र पुरुषमा भिन्नता देखिन्छ। यस उपन्यासभित्रका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषाले पनि उनीहरूको लैङ्गिक अवस्थालाई विश्लेषण यस अध्यायमा गरिएको छ। उपन्यासमा प्रयोग गरिएका केही मात्र मुख्य पात्रहरूको भाषिक प्रयोगको उदाहरणसहित लैङ्गिक आधारमा उपन्यासका पात्रहरूको भाषिक भेदलाई निम्नानुसार व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ :

पुरुष पात्रको भाषिक विश्लेषण

यस उपन्यासमा बाह्रभन्दा बढी पुरुष पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । उनीहरूले प्रायः नेपालको पूर्वी तराईको क्षेत्र र काठमाडौँ तथा विभिन्न सहरहरूमा कामकाजको सिलसिलामा आवश्यकताअनुसार पात्रहरू पुगेका छन् र तत्स्थानीक भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ । यिनीहरूको स्वभाव वा भाषा नै महिलाको तुलनामा ठाडोपन हुनाले भाषा निरस, रुखो, आदेशात्मक र हेपाइका शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । यस उपन्यासमा प्रयुक्त केही पुरुष पात्रहरूद्वारा विभिन्न प्रसङ्ग र परिवेशमा प्रयोग गरिएका भाषिक उदाहरणहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

“छिटो गर्नु न” (पृ. २८) । “त्यस्तो होइन, समस्या त कहिले कसलाई कसरी पछि कसलाई के थाहा र !” (पृ. ३१) । “छिटो घर आइज कान्छा” (पृ. ६२) । “चाडबाड नमनाए पनि भेटघाट हुन्छ, बच्चाहरू खुसी हुन्छन्, आइज” (पृ. ६३) । “अहिलेसम्म त्यस्तो लभसभमा परिएको छैन” (पृ. ४६) । “जहाँ गए पनि तँलाई सोध्ने को पो छ र ?” (पृ. १३०) । “हाउ मेनी रिलेसन यु ह्याभ?” (पृ. १३४) । “सुवास, आउ अ रेस्पोजिबल पर्सन लाइक यु क्यान बी सो स्टुपीड ?” (पृ. १३४) ।

यस उपन्यासका एक पुरुष पात्र सुवासका दाजुले प्रयोग गरेका केही भाषिक प्रयोगका उदाहरणहरू, जस्तै : “छिटो घर आइज कान्छा” (पृ. ६२) । “जहाँ गए पनि तँलाई सोध्ने को पो छ र ?” (पृ. १३०) । “कसलाई खबर गर्ने र मैले ? तैले हाम्रो खबर राखिस् र कहिल्यै ?” (पृ. ८०) । “मुखले त ठिक्क पारिहाल्छस् तर व्यवहारमा चै तैले हामीलाई विरानो ठानेकै हो” (पृ. ८१) । “तँ त सानै छसजस्तो लाग्थ्यो तर अब त जिम्मेवार पो भैसकेछस् ।” ... “अनि तँ खानाचाहिँ कहिले खान्छस् ?” ... “तैले पो कतिबेला खान्छस् भनेको त” (पृ. ८४) । “तँ आफूचाहिँ केही लिँदैनस् ?” (पृ. ८५) ।

यस उपन्यासका एक पुरुष पात्र चैयरम्यानले प्रयोग गरेका केही भाषिक प्रयोगका उदाहरणहरू, जस्तै : “ट्वाट ह्यापेन सर, ट्वाट आई डिड रड”, “यु सुड नो ट्वाट यु ह्याभ डन सुवास”, “हाउ मेनी रिलेसन यु ह्याभ ?” (पृ. १३४) ।

यस उपन्यासका पात्र सुवास निरौलाले प्रयोग गरेका केही भाषिक अभिव्यक्तिका उदाहरणहरूमा : “अब अर्को बनाउन त । मलाई पनि भोक लागेको छ । पहिला चिया

बनाउनु है” (पृ. ३१) । “हो आज छिट्टै नै आएँ । के गर्दैछौ तिमी ?” (पृ. ५०) । “तिमी अब यहीं बस है मसँगै मलाई यसै गरी माया गरेर” (पृ. ५२) । “होइन के भएको छ तिमीलाई हँ ?” (पृ. ७३) । “हजुरलाई भेट्न आएकी होलिन” (पृ. ८९) । “यिन्को घर पनि पूर्व नै हो तर यहाँ पढ्दै काम पनि गर्दैछिन्”, “तिमी घर जान्छौ कि यहीं सुन्छौ ?” (पृ. ८९) ।

यसरी माथिका उदाहरणहरूलाई हेर्दा पुरुष पात्रको नै संवाद हो भन्न सकिन्छ । यहाँ आइज, खान्छस्, सो स्टुपीड, भैसकेछस्, परिहाल्छस्, राखिस्, लिँदैन्स् आदि शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । यस्ता शब्द पुरुष पात्रका लागि प्रयोग गरिन्छ र पुरुष पात्रले नै प्रयोग गरेका हुन् भनेर किटान गर्न सकिन्छ । लैङ्गिक रूपमा महिलाको तुलनामा पुरुषले प्रयोग गर्ने भाषा कठोर, रुखो र आदेशात्मक खालको हुन्छ भन्ने कुरा माथिका उदाहरणहरूबाट थाहा पाउन सकिन्छ ।

महिला पात्रको भाषिक विश्लेषण

कुनै पनि समाजमा रहने महिलाहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा कोमलता, मिठासपूर्ण, नरम तरिकाले स्त्रीलिङ्गी शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । पुरुष पात्रको भाषामा कठोरता, आदेशात्मक र केही होच्याएको भाव प्रकट हुन्छ भने महिला पात्रको भाषा स्नेहशील, मृदुभाषी, कोमलतायुक्त र ममतायुक्त रहेको हुन्छ । *बार्दली* उपन्यासमा विभिन्न महिला पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ, जसमा सुवास निरौलाकी आमा, सोनी, सोनीकी साथी, एलिना राई, बाल्डेय एडिसन, सुवासकी भाउजू, सविना आदि रहेका छन् । यस उपन्यासमा प्रयुक्त स्त्री पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको आधारमा भाषिक विश्लेषण गर्न सकिन्छ । उनीहरूले प्रयोग गरेका भाषिक स्थितिका केही उदाहरणलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

यस उपन्यासमा सुवासकी आमाले प्रयोग गरेका केही भाषिक उदाहरणहरू, जस्तै : “अब म बुढी भएँ कान्छा, तँ घर छोडेर हिँड्दै छस् । राम्ररी पढेस्, पढाइ सकेर मन लगाएर काम गरेस् ! म त डाँडामाथिको जून, कुनै पनि बेला अस्ताउन सक्छु, अन्तिम अवस्थामा तेरो मुख नहेरी । मलाई तेरो घरजम भएको हेर्ने ठुलो धोको छ कान्छा, कदापि गलत काम नगरेस् है !” (पृ. ६१) ।

यस उपन्यासकी अर्की महिला पात्र सोनी तामाडले प्रयोग गरेकी केही भाषिक उदाहरण, जस्तै : “म त छुट्टीमा आएकी थिएँ, थाहा छ त तिमीलाई ! अब फेरि काममा फर्किदै छु” (पृ. १२) । “म बिहान मात्रै ड्युटी सकेर आएकी । एकछिनपछि फ्रेस भएर ब्रेकफास्ट लिएपछि फेरि पनि काममा जानु छ” (पृ. १५८) । “हजुरसँग पछि कुरा गर्छु । ... चुरोट कम खानूस् नि !” (पृ. १५८) ।

एलिना राईले प्रयोग गरेका भाषिक प्रयोगमा कुनै कुनै स्थानमा महिला पात्र भएर पनि केही कोमल र नरम भाव उत्पन्न हुनुपर्नेमा सुरुसुरुमा केही नरम भएर प्रस्तुत भए तापनि पछि क्रमशः रिसाहा, कठोर र छुद्र बोली प्रयोग गरेको पाइन्छ । यसका केही उदाहरणहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

“हेर्नु न, गाडी एक्सडेन्ट भयो, अब कतिबेला जान्छ, थाहै छैन । मान्छेहरूले घेरेर औषधि उपचार नगरी गाडी जान दिन्नौं भन्दै छन्” (पृ. २९) । “म काठमाडौं जाने हो दाइ”, “दाइ, के काम गर्नुहुन्छ ?” (पृ. ३०) । “मलाई स्वतन्त्रता मनपर्छ, नचाहिँदो कुरामा कसैले गिदी खाएको पटककै सहन सकिदैन” (पृ. ३५) । “ह्या दाइ, मन लागेको कुरा खान के को आइतबार हो” (पृ. ३५) । “के हो तिमी ? किन मेरो फोन काटेको ?” (पृ. ५४) । “घरको साँचो कहाँ छ ? मलाई चाहियो अहिल्यै”, “किनसिन छोड, पन्ध्र मिनेटमा तुरुन्त घर आऊ, म पनि आउँदै छु” (पृ. ५५) । “मैले बोलाउनासाथ आउनु” (पृ. १५२) ।

माथि प्रस्तुत गरिएका लैङ्गिक आधारमा पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषिक उदाहरणहरूलाई हेर्दा महिला र पुरुषका भाषामा फरकपन पाउँछौं । महिलाको लागि आएकी, होलिन्, यिनको, गर्दछिन् आदि शब्दहरूको प्रयोग भएको छ । यिनीहरूले प्रयोग गरेका भाषा पुरुषको तुलनामा नरम र कोमलता भल्किएको देखिन्छ । यस्तै पुरुषका लागि लिँदैन्स्, राखिस्, भैसकेछस्, आइज, खान्छस् आदि शब्द प्रयोग भएको पाइन्छ । यसले उपन्यासमा प्रयोग भएका शब्द वा वाक्यको भिन्नतालाई देखाउँछ । साथै महिलाको भाषाको तुलनामा पुरुषको भाषा आदेशात्मक र मिठास नभएको देखिन्छ । यसैले भाषाको विश्लेषण गर्दा महिला र पुरुषको भाषा प्रयोगमा धेरै भिन्नता पाउँछौं । यसरी भाषा प्रयोगका आधारमा महिला र पुरुषले प्रयोग गरेको भाषा हो भनेर पहिचान गर्न सकिन्छ । यसरी अनल गौतमद्वारा लिखित *वार्दली* उपन्यासमा पात्रको भाषा प्रयोगको आधारमा लैङ्गिक विभेद रहेको स्पष्ट रूपमा देखिन्छ ।

बार्दली उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूको लिङ्गगत स्थितिलाई तलको तालिकाद्वारा स्पष्ट पारिएको छ :

तालिका १ : पात्रहरूको लैङ्गिक विवरण

पुरुष पात्र	महिला पात्र
सुवास निरौला, सुवास निरौलाका दाजु, सुवासका भान्जा, भतिजा, भिनाजु, व्यापारी, चैयरम्यान, घरबेटी, दाजु, विपुल, रमेश, राजेश, ड्राइभर, कोइराला सर, पि.ए., एस.पी. साव, इन्स्पेक्टर, वेटर, अग्रवाल, प्रकाश, सि.इ.ओ.	एलिना राई, सोनी तामाङ, आमा, सुवास निरौलाका भाउजू, सुवासकी दिदी, भान्जी, भतिजी, बाल्डेय एडिसन, सोनीकी साथी, सबिना, घरबेटी भाउजू

स्रोत : बार्दली उपन्यास (२०८०) ।

प्रस्तुत तालिकामा बार्दली उपन्यासमा रहेका पात्रहरूको लैङ्गिक अवस्थालाई प्रस्ट पारेको छ । ती पात्रहरूमध्ये सुवास निरौला, एलिना राई, चैयरमेन, सोनु तामाङ, आमा र सुवासका दाजुको भूमिका उपन्यासमा धेरै रहेकाले प्रमुख पात्रका रूपमा रहेका छन् । यसै गरी भाउजू, घरबेटी, विपुल, रमेश र प्रियाको उपन्यासमा प्रमुख पात्रहरूलाई सघाउने गरी भूमिका रहेकाले उनीहरू सहायक पात्र हुन् भने अन्य पात्रहरू गौण पात्रका रूपमा आएका छन् । यी सबै प्रकारका पात्रहरू फरक परिवेश र फरक समाजमा रहने गरेका हुनाले उपन्यासको कथानकलाई क्रमिक रूपमा जोड्दैजोड्दै अगाडि बढाएका छन् ।

वर्गगत पात्रले प्रयोग गरेका भाषिक स्थिति

वर्गीय आधारमा समाजमा विभिन्न वर्गका मानिसहरूको बसोबास रहेको हुन्छ । तिनीहरूमध्ये कोही उच्च वर्गका हुन्छन् भने कोही मध्यम वर्गका हुन्छन् । कोही बिहान र बेलुकाको छाक टार्नसमेत गाह्रो हुने अवस्थाका निम्न वर्गमा पात्रहरू हुन्छन् । समाजमा रहेका वर्गले यस समाजको भेदलाई देखाउँछ र सोहीअनुसार सामाजिक भाषिका पनि विकसित हुन्छ । बार्दली उपन्यासमा पनि समाज र समाजमा देखिएका वर्गीय अवस्थालाई उच्च वर्ग, मध्यम वर्ग र निम्न वर्ग गरी तीन भागमा वर्गीकरण गरेर उनीहरूले प्रयोग गरेका भाषालाई उदाहरणसहित व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

उच्च वर्गका पात्रको भाषिक स्थिति

बार्दली उपन्यासमा उच्च, मध्यम र निम्न वर्गका पात्रहरू उपयोग गरिएको छ । समय र परिवेशअनुसार उच्च वर्गका शिक्षित र बौद्धिक पात्रहरूले बोल्ने भाषामा उच्च आदरार्थी शब्द तथा आदेशात्मक शब्दहरूको प्रयोग भएका छन् । यसका केही उदाहरणहरू, जस्तै : सुवास र चेररम्यानबिचको वार्ताका क्रममा “ओह, आई थट सि बिकेम योर गर्लफ्रेण्ड वाण्टेड टु कङ्ग्रेचुलेट यु, एनी वे अल द वेष्ट सुवास !” (पृ. ४९) । “तिमी घरबाहिर कतै निस्केकी थियौ र आज ? कि कोही आएको थियो यहाँ एलिना ?” (पृ. ५१) । “तिमी अब यहीं बस है मसँगै सधैंभरि मलाई यसै गरी माया गरेर” (पृ. ५२) । “सुवास सर पनि ! स्मार्ट, अविवाहित अनि यस्तो पोजिशनको मान्छेको पनि त्यही एलिना एउटा केटी मात्रैसँग सम्बन्ध भयो होला र ! मलाई त विश्वास लागेन है” (पृ. १०९) । “मैले बिहेको विषयमा केही सोचेको छैन दाजु अहिले नै । तर मनमा विचार आयो भने म भनिहाल्छु नि हजुरहरूलाई !”, “म कहिले पनि हजुरहरूको सल्लाहबिना केही गर्ने छैन” (पृ. ८७) । “प्रकाश केही दिन मलाई विचार गर्ने समय देऊ” (पृ. ११९) ।

माथिका उदाहरणहरूमा यस उपन्यासको एक पात्र सुवास निरौला र कम्पनीको चेररम्यान र इन्स्पेक्टर सावद्वारा प्रयोग गरिएका संवादहरू हुन् । यी संवादहरूमा प्रयोग गरिएका शब्द वा वाक्यहरू उच्चस्तरीय र शिक्षित व्यक्तिले प्रयोग गरेका हुन् भन्ने प्रस्ट बुझिन्छ । अर्काको सुख र दुःखमा साथ दिने र सहयोगको भाव यी उद्घरणहरूमा रहेको देखिन्छ साथै यी भनाइहरूमा नरमपना पनि झल्किएको छ ।

मध्यम वर्गका पात्रको भाषिक स्थिति

बार्दली उपन्यासमा मध्यमवर्गअन्तर्गत सुवासका दाजु, भाउजू र आमा, सविना, विपुल, रमेश आदि पात्रहरू रहेका छन् । यस वर्गका पात्रहरू काम गरेर खाने वर्ग हो र यिनीहरूको भाषा पनि मध्यम खालको नै हुन्छ । यिनीहरूले प्रयोग गरेका केही भाषिक संवादहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

“अब म बुढी भएँ कान्छा, तँघर छोडेर हिँड्दै छस् । राम्ररी पढेस्, पढाइ सकेर मन लगाएर काम गरेस् ! म त डाँडामाथिको जून, कुनै पनि बेला अस्ताउन सक्छु, अन्तिम अवस्थामा तेरो मुख नहेरी । मलाई तेरो घरजम भएको हेर्ने ठुलो धोको छ कान्छा, कदापि

गलत काम नगरेस् है !” (पृ. ६१) । “मलाई लागेको छैन अहिले, तँलाई भेटेरै तृप्त भएको छु । बरु यी तेरी भाउजूले के के सामान लगाइदिएकी छे ! यो भोला तेरो लागि है !” (पृ. ८२) । “होइन, म तँलाई भेट्न गाउँबाट आएको छु, मेरो लागि आज पूरै दिन निकाल् न ! म त भरे नै घर फर्कने विचारमा छु” (पृ. ८३) ।

यसरी सुवासका दाजु र आमाले प्रयोग गरेका वाक्यमा मेरो लागि पूरै दिन निकाल् न, म त भरे नै फर्कने विचारमा छु, यो भोला तेरो लागि हो है, हिँड्दै छस् । राम्ररी पढेस्, भलो काम गरेस्, डाँडामाथिको जून, अस्ताउन सक्छु, घरजम भएको हेर्ने धोको, गलत काम नगरेस् जस्ता शब्द तथा वाक्यहरूले घरायसी व्यवहारलाई मिलाउनुपर्ने र आफ्ना सन्ततिले राम्रो गरौस् भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । यी संवादहरू बोल्ने मध्यम वर्गीय पात्र हुन् भन्ने प्रस्टसँग बुझिन्छ । यहाँ सुवासका आमा र दाजुले मध्यम खालको भाषिक प्रयोग गरेका छन् । यिनीहरूले प्रयोग गरेको भाषामा त्यति अशुद्धि भने पाइँदैन र सामान्य आदरार्थी शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

निम्न वर्गीय पात्रको भाषिक विश्लेषण

वार्दली उपन्यासको कथानक र उद्देश्यको अर्न्तवस्तु निम्न वर्गीय पात्रहरूको सेरोफेरोमा केन्द्रित रहेकाले यस उपन्यासको भाषिक पक्ष पनि यिनै वर्गभित्रका पात्रहरूमा जीवन्त बनेको देखिन्छ । यस उपन्यासमा एलिना राई र ड्राइभर मात्र निम्न वर्गका पात्रका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यिनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा भाषिक शुद्धताको कमी रहेको हुन्छ भने भाषा पनि निम्नस्तरको, अमानक र व्याकरणसम्मत हुँदैन । यस्ता वर्गका मानिसहरू प्रायः अशिक्षित हुने हुनाले उनीहरूको भाषामा अश्लीलता र गालीगलौजपूर्ण शब्द तथा भाषिकाको पनि प्रयोग हुन्छ । यस उपन्यासका निम्न वर्गीय पात्रहरूले प्रयोग गरेका केही भाषिक संवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

‘होइन हौ बरु ढुक्क पो भएँ’ (पृ. ३०) । ‘नयाँ बाटो, नयाँ मान्छे, मेरो लागि त यात्रा रमाइलो हुने भयो हौ’ (पृ. ३२) । ‘ह्या दाइ, मन लागेको कुरा खान के को आइतबार हौ !’ (पृ. ३५) । “ए, के भनेको तिमीले, तिम्रो लागि म बाइफाले भएँ अब ?” (पृ. ७४) । “तँ तेरो आफ्नो मात्र मर्जीले मबाट भागेर कतै जान सक्दैनस् याद गर् नि !” (पृ. ९८) । “घरको साँचो कहाँ छ ? मलाई चाहियो अहिल्यै”, “किनसिन छोड, पन्ध्र मिनेटमा तुरुन्त

घर आऊ, म पनि आउँदै छु” (पृ. ५५) । ‘के अरे ! मैले भनेको छु है मैले बोलाउनासाथ आइहाल् ! भोलि फेरि पछुताउनु नपरोस् छिट्टै आइज !’ (पृ. १५४) ।

माथिका उदाहरणहरूमा निम्न वर्गीय पात्रले प्रयोग गरेका भाषा हुन् भनेर स्पष्ट हुन्छ । किनकि उनीहरूले होइन हौ, भयो हौ, ट्या दाइ, के को आइतबार हौ !, मेरै मर्जी, पाउनुहुन्न, मलाई चाहियो अहिल्यै, किनसिन, आऊ, छुइनँजस्ता भाषिकाको प्रयोग गरेका छन्, जसले गर्दा उनीहरू निम्न वर्गीय पात्र हुन् भनेर स्पष्ट रूपमा बुझ्न सकिन्छ ।

बार्दली उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूको वर्गगत स्थितिलाई तलको तालिकाद्वारा स्पष्ट पारिएको छ :

तालिका २ : पात्रहरूको वर्गगत विवरण

उच्च वर्गीय पात्र	मध्यम वर्गीय पात्र	निम्न वर्गीय पात्र
सुवास निरौला, इन्सपेक्टर, चेयरम्यान, कोइराला सर, एस.पी. साव, अग्रवाल, सि.इ.ओ.	सुवास निरौलाका दाजु, बाल्डेय एडिसन, प्रकाश, रमेश, सुवासकी दिदी, सुवासकी भाउजू, सुवासका भान्जा, भतिजा, भिनाजु, व्यापारी, घरबेटी, दाजु, पि.ए., विपुल, राजेश, वेटर, सोनी तामाङ, आमा, भान्जी, भतिजी, सोनीकी साथी, सविना, घरबेटी भाउजू	एलिना राई, डाइभर,

स्रोत : बार्दली उपन्यास (२०८०) ।

कुनै पनि समाजमा विभिन्न वर्गका मानिसहरूको बसोबास रहेको हुन्छ । ती वर्गहरूमा उच्च वर्गको भाषा उच्चस्तरीय, उच्च आदरार्थी र मानक, मध्यम स्तरका मानिसको भाषा मध्यम स्तरको, सामान्य आदरार्थी र मानक तथा निम्न वर्गका मानिसहरूको भाषा अमानक, अस्पष्ट र अनादरवाची रहेको पाइयो । यसबाट यो पनि बुझिन्छ कि समाजमा मानिसको वर्गका आधारमा भाषा प्रयोगमा पनि भेद रहेको हुन्छ । यस उपन्यासमा निम्नस्तरीय पात्र एलिना राई र डाइभर दुई जना मात्र रहेको छन् र यिनीहरूको मात्र भाषिक प्रयोगलाई उदाहरणमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

पेसाका आधारमा पात्रहरूको भाषिक स्थितिको विश्लेषण

समाजमा बस्ने विभिन्न वर्गका मानिसहरू एउटा न एउटा काम/पेसामा आवद्ध हुन्छन् । *बार्दली* उपन्यासका पात्रहरू पनि कुनै न कुनै पेसा तथा व्यवसायमा आवद्ध भएका वा आर्थिक उपार्जनका लागि विभिन्न काम गरेका देखिन्छन् । यहाँ ठूलो व्यवसायीको रूपमा चेयरम्यान, व्यापारीका रूपमा अग्रवाल, कर्मचारीका रूपमा सि.इ.ओ., इन्सपेक्टर, एस.पी., ड्राइभर आदि रहेका छन् । यी विभिन्न वर्गका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषामा पनि विविधता रहेको हुन्छ । यसैले उपन्यासमा रहेका पात्रहरूलाई पेसागत आधारमा वर्गीकरण गरी निम्नानुसार उदाहरणसहित उनीहरूको भाषागत प्रयोगलाई उल्लेख गरिएको छ :

“हजुर मलाई भेट्न आउनुभएको अनि मैले भोलिपल्टै अफिसबाट गाडी उपहार पाएँ दाजु” (पृ. १०२) । “के भन्छ यो कान्छा, गाडी पाइस् रे ?” दाजु खुशीले कराउनुभयो । “हो नि दाजु, अफिसले मेरो कामबाट सन्तुष्ट भएर नयाँ गाडी दियो” (पृ. १०३) । यस उदाहरणलाई हेर्दा भाइ सुवासले आफ्नो दाजुसँग कुरा गरेको छ । भाइ सुवास यस उपन्यासको उच्च वर्गीय पात्र हो । उनी एउटा कम्पनीको अफिसर हुन् । उनको कामप्रतिको लगाव, मेहनत र इमानदारिताले आज उनको आफ्नो जीवनमा थप उमङ्ग र खुशी थपिएको कुरा यस कथनबाट बुझ्न सकिन्छ ।

“ए आँप कितनेका है ? गर्मी हुवा धेरै, जल्दी बोलो !”, एक युवतीले भनिन् (पृ. २८) । “ठूलो थोत्रो र कालो छाताको मुनि थियो आँपपसल । पसलमा बोलबमको पहेंलो सेण्डो, गन्जी माथि सारेर बडेमानको कालो पेट देखाउँदै लुङ्गी पनि माथि सारेर शिरमा पनि बोलबमकै गम्छा भिरेर बसेको थियो अधबैँसे पसले । उसका वरिपरि थरी-थरीका रहरलाग्दा आँपका डङ्गुर थुपारिएकका थिए । देख्दैमा भयङ्कर धम्मरधुस मोटो, कालो पसलले उसको अधिल्लिरबाट हरेक आउने जाने मान्छेलाई इशाराले भनिरहेको हुन्थ्यो “आइए ... आइए ... ताजा आम लिजिए” (पृ. २६) ।

माथिको उदाहरणलाई हेर्दा तराई मूलको एक व्यापारी एक निम्न वर्गीय पात्र हो । उसले जीवन निर्वाहका लागि व्यापार गरेको छ । तराईको यो साउन महिनाको चर्को घाममा पनि ग्राहकलाई इशारा गर्दै आँप किन्न बोलाइरहेछ । यस उदाहरणमा एउटा

निम्नस्तरको व्यापारीले व्यापार गर्दा कस्तो प्रकारको भाषिकाको प्रयोग गर्दछ, भन्ने स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ ।

“होइन, म तँलाई भेट्न गाउँबाट आएको छु, मेरो लागि आज पूरै दिन निकाल् न ! म त भरे नै घर फर्कने विचारमा छु” (पृ. ८३) । “सानैदेखि तैले भनेको, चाहेको सबै नै पुऱ्याउँदै आइयो । अब आएर मेरो के चल्छ र ! तँ कहाँ आएको छु, हुन्छ, तँ जसो भन्छस् तर मलाई धेरै नअलमला है, तेरी भाउजूले पसलको मेसो पाउँदिन खासै । त्यै भएर म आजै फर्कन्छु भनेको” (पृ. ८३) । यी उदाहरणहरूलाई हेर्दा उपन्यासमा प्रयोग भएका पात्रहरूमध्ये सुवासका दाजु मध्यम वर्गीय गाउँले पसलको व्यापारी हुन् । गाउँबाट भाइलाई भेट्न भनेर काठमाडौँ आएको कुरा पहिलो साक्ष्यमा प्रस्तुत भएको छ भने दोस्रो साक्ष्यमा आफू नहुँदा आफ्नो व्यापारलाई आफू नहुँदा राम्रोसँग सञ्चालन हुन नसक्ने कुरा प्रस्तुत भएको छ । त्यसैले सुवासका दाजु आजै घर फर्कने र आफ्नो व्यवसायलाई उचित ढङ्गले चलाउने कुरा गरेकाले पनि उनी व्यापारी भएको कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

“माई नेम इज बाल्डेय एडिसन एण्ड आई एम फ्रम मौरिटानिया । आई एम अ प्रोफेसर अफ आर्ट एण्ड कल्चर ...” (पृ. ९) । सुवास निरौलाले आफ्नो अभिव्यक्ति यसरी प्रस्तुत गर्छन् - “थ्याङ्क्यु सर ! रेस्पेक्टेड चेयरम्यान सर एण्ड माई डियर कलिग्स !” (पृ. ४५) । सुवासले भन्छ, “वी आर गुड फ्रेण्ड्स माई डियर प्रकाश एण्ड बाई प्रोफेसन अल्सो वी आर ओर्किड अन सेम सेक्टर सो नो मिन टु आस्क सच क्वोस्चन एण्ड वन मोर सिमिलारिटी वी आर स्मोकर्स, बोथ अफ अस” (पृ. ११७) ।

माथिका उद्धरणहरूमा प्रयोग भएका आई एम अ प्रोफेसर अफ आर्ट एण्ड कल्चर, रेस्पेक्टेड चेयरम्यान सर एण्ड माई डियर कलिग्स र बाई प्रोफेसन अल्सो वी आर ओर्किड अन सेम सेक्टरजस्ता वाक्यले वाल्डेय एडिसन प्रोफेसर भएको, सुवास निरौला कुनै कार्यालयको सि.इ.ओ. भएको र प्रकाश पनि त्यही कार्यरत रहेको प्रष्ट हुन्छ । यिनीहरूको भाषामा प्रायः अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग भएकाले यिनीहरू शिक्षित र उच्च वर्गका रहेका कुरा स्वतः प्रष्ट हुन्छ ।

माथि प्रस्तुत गरिएका सबै उदाहरणहरूमा प्रस्तुत विभिन्न पेसा तथा व्यवसायमा आबद्ध पात्रहरूको भाषा प्रयोगमा विविधता रहेको देखिन्छ । जस्तै : उच्च वर्गका पात्र

सुवास खुशी हुँदै कम्पनीले गाडी दिएको कुरा व्यक्त गरेका छन् । एक युवतीले आँप किन्ने क्रममा पसलेसँग “ए आँप कितनेका है ? गर्मी हुवा धेरै, जल्दी बोलो !” भन्दै अलि हकारेको शैलीको भाषा प्रयोग गरेकी छिन् भने अन्यले आफ्नो वर्णन र व्याख्या अङ्ग्रेजीमा प्रस्तुत गरेका छन् । यसरी पेसागत आधारमा पनि भाषामा भेद हुन्छ भन्ने कुरा प्रस्टसँग बुझ्न सकिन्छ । यी उदाहरणहरूलाई दृष्टिगत गर्दा ठुला व्यापारी, ठुलो पदमा कार्यरत कर्मचारीको भाषामा भाषिक मिठास रहनुका साथै शब्दचयन र विषयवस्तुको प्रतिपादनमा आकर्षक र परिष्कृत बनेको देखिन्छ भने साना व्यापारी तथा सानो पदमा कार्यरत व्यक्तिको भाषा त्यसैअनुसारको हुन्छ भनी प्रस्ट हुन्छ ।

सारांश

यस अध्यायमा ‘बार्दली’ उपन्यासका पात्रहरूको भाषिक स्थितिको व्याख्या तथा विश्लेषण’ शीर्षक राखी अनल गौतमद्वारा लिखित बार्दली उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ । उपन्यासमा विषयवस्तु सुहाउँदो आधुनिक समय र परिवेशअनुसार पात्रहरूले पद, पदावली, निपात, केही उखानटुक्काका साथै स्थानीय बोलीचालीको भाषासमेत प्रयोग गरिएको छ । उपन्यासमा कथानकअनुसारका स्थानहरूको स्थानीय भाषाका साथै हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषाको पनि प्रशस्त प्रयोग गरिएको छ । उपन्यासमा कतै वर्णनात्मक र कतै संवादात्मक शैलीको प्रयोग गरेर उपन्यासको भाषाशैलीलाई उत्कृष्ट बनाइएको छ । उपन्यासमा विभिन्न ठाउँमा अङ्ग्रेजी र हिन्दी भाषाको प्रयोग गरिए तापनि प्रायः सबै वर्गका पाठकले बुझ्न सक्ने रहेको छ । भाषाको विश्लेषण गर्ने क्रममा पात्रहरूको उमेरका आधारमा युवा पात्र, प्रौढ पात्र र वृद्धवृद्धा पात्रमा वर्गीकरण गरी उनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । यसैगरी शैक्षिक अवस्थाका आधारमा शिक्षित र अशिक्षित गरी दुई वर्गमा पात्रहरूलाई वर्गीकरण गरी उनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ र अन्त्यमा पात्रहरूको लिङ्गको आधारमा स्त्री पात्र र पुरुष पात्रमा वर्गीकरण गरी उनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । भाषाशैलीको अध्ययन गर्दा समग्र उपन्यासको भाषा सरल, सहज, सरस हुनुका साथै स्थान र परिवेशअनुकूल रहेको छ भनी विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय छ

सारांश, निष्कर्ष र उपादेयता

सारांश

'बार्दली उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्रमा शोधको उद्देश्यअनुसार समाजभाषिक अध्ययनका लागि विभिन्न कोणबाट विवेच्य उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनको अध्याय एकको 'शोधसार' शीर्षक रहेको छ। यसअन्तर्गत विभिन्न उपशीर्षकहरू रहेका छन्। अध्ययनको पृष्ठभूमिमा शोधको शीर्षक वा विषयलाई सङ्क्षिप्तमा चिनाइएको छ। यस क्रममा बार्दली उपन्यासको सामान्य संरचना दिई समाजभाषिक अध्ययनसम्बन्धी सामान्य चिनारी दिई प्रष्ट्याइएको छ। समस्याकथनमा यस उपन्यासका पात्रहरूलाई वर्ग, लिङ्ग र पेसागत अवस्थाका आधारमा वर्गीकरण गरी भाषिक स्थिति र भाषाशैलीको अध्ययनलाई मूल समस्या बनाइएको कुरा उल्लेख गरिएको छ भने त्यसको समाधान गर्नु अध्ययनको उद्देश्य रहेको छ। बार्दली उपन्यास र समाजभाषिक अध्ययनका सम्बन्धमा जिज्ञासा राख्ने जोसुकैले पनि ज्ञान प्राप्त गर्न सक्ने भएकाले यसको उपदेयता रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ। अध्ययनको सिमाङ्कनमा यस उपन्यासका पात्रहरूलाई वर्ग, लिङ्ग र पेसागत अवस्थाका आधारमा वर्गीकरण गर्नु, पात्रहरूको भाषिक स्थितिको विश्लेषण गर्न यस अध्ययनलाई छवटा अध्याय र विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षकहरूमा व्यवस्थित गरिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ। पारिभाषिक शब्दावलीमा यस शोधमा प्रयोग भएका विशिष्ट शब्दहरूको अर्थ दिइएको छ भने अध्यायको अन्त्यमा यस अध्यायको सारांश वा निचोड प्रस्तुत गरिएको छ।

यस शोधको अध्याय दुईलाई 'सम्बन्धित कार्यको पुनरावलोकन' नामकरण गरिएको छ। यस अध्यायमा विवेच्य कृतिको समाजभाषिक अध्ययनसँग निकट र सम्बन्धित रहेका यस अधिका अध्ययन तथा शोधकार्यको पुनरावलोकनलाई सैद्धान्तिक पुनरावलोकन र प्रायोगिक पुनरावलोकन गरी छुट्टाछुट्टै रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। सैद्धान्तिक ढाँचाअन्तर्गत सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय र यसको सामाजिक भेदहरूको विश्लेषण विभिन्न उपशीर्षकहरूमा गरिएको छ। त्यसरी नै भाषाशैलीलाई पनि विभिन्न उपशीर्षकअन्तर्गत चर्चा गरिएको छ।

अध्याय तीनलाई 'शोधविधि र प्रक्रिया' शीर्षक दिई विभिन्न उपशीर्षकहरूमा पुस्तकालयीय अध्ययनका आधारमा *बार्दली* उपन्यासलाई प्राथमिक स्रोत र यस समाजभाषिक अध्ययनसँग सम्बन्धित यस अधि गरिएका पुस्तक तथा शोधपत्रहरूमा उल्लेख गरिएका कुरा र शोध निर्देशक, विषयविशेषज्ञका राय, सुभाउलाई द्वितीयक स्रोत मानी सामग्री सङ्कलन गरिएको कुरा उल्लेख छ । यसका साथै तथ्याङ्कको विश्लेषणका क्रममा मूलतः वर्णनात्मक, निगमनात्मक तथा आगमन विधिको उपयोग गरिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

अध्याय चारलाई '*बार्दली* उपन्यासका पात्रहरूको परिचयात्मक वर्गीकरण' शीर्षक दिइएको छ । यस अध्यायमा वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा मुख्यमुख्य पात्रहरूलाई छुट्टाछुट्टै रूपमा विश्लेषण गरी विभिन्न उपशीर्षकहरूमा राखी वर्गीकरण गरिएको छ । वर्गका आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न; लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुष र पेसाका आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरण गरिएको छ ।

अध्याय पाँचको शीर्षक '*बार्दली* उपन्यासको पात्रगत भाषिक स्थितिको विश्लेषण' राखिएको छ । यस अध्यायमा उपन्यासका पात्रहरूको उमेर, पेसा र वर्गका अवस्थाका आधारमा उनीहरूले प्रयोग गरेका भाषिक अभिव्यक्तिलाई छुट्टाछुट्टै विश्लेषण गरिएको छ । यस आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न वर्ग; पुरुष र महिला र पेसाका आधारमा पात्रहरूको प्रयोग गरेको भाषामा स्पष्ट भाषिक विभेद रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

अध्याय छलाई 'सारांश, निष्कर्ष र उपादेयता' शीर्षक दिइएको छ । यस अध्यायमा सारांशअन्तर्गत प्रत्येक अध्यायमा उल्लेख गरिएका मुख्यमुख्य कुराहरूलाई सङ्क्षेपमा प्रस्तुत गरिएको छ । निष्कर्षअन्तर्गत चौथो र पाँचौं अध्यायमा गरिएको पात्रहरूको वर्गीकरण र भाषिक स्थितिको विश्लेषणबाट प्राप्त कुराहरूलाई बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ । *बार्दली* उपन्यासमा पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा मातृ तथा स्थानीय बोलीको प्रभाव रहेको, उपन्यासमा वर्ग, लिङ्ग र पेसाका आधारमा विभेदीकरण भएको समाजलाई देखाउन उपन्यासकार सफल भएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । उपयोगिताअन्तर्गत प्रस्तुत शोधकार्यका नीतिगत र प्रयोगगत उपयोगितालाई बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

निष्कर्ष

बार्दली उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्रमा शोधको उद्देश्यअनुसार समाजभाषिक अध्ययनका लागि विभिन्न कोणबाट विवेच्य उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ। शोधको उद्देश्यअनुसार बार्दली उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषिक स्थितिलाई वर्गगत, लिङ्गगत र पेसागत आधारमा व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ। विश्लेषण गर्ने क्रममा पात्रहरूको वर्गगत आधारमा उच्च वर्ग, मध्यम वर्ग र निम्न वर्गका पात्रमा वर्गीकरण गरी उनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ। यसैगरी लिङ्गको आधारमा स्त्री (महिला) पात्र र पुरुष पात्रमा वर्गीकरण गरी उनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ भने पेसाका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषाशैलीअन्तर्गत यस उपन्यासमा विषयवस्तु सुहाउँदो पात्र र परिवेश र स्थानअनुसारको पद, पदावली, निपात, उखानटुक्का, कतैकतै हिन्दी भाषाका भनाइ, अङ्ग्रेजी आगन्तुक शब्दहरूको व्यापक प्रयोगका साथै स्थानीय बोलीचालीको भाषाको प्रयोग गरिएको छ। छोटो-छोटो वाक्य र स्थानीय ठेट नेपाली पदावलीको प्रयोगबाट मिठासपूर्ण बनेको यस उपन्यासको भाषामा प्रशस्त स्थानीयपन झल्किएको देखिन्छ। वर्णनात्मक र संवादात्मक दुवै शैलीको प्रयोग गरेर उपन्यासको कथानकलाई अगाडि बढाइएको पाइन्छ। भाषाशैलीको अध्ययन गर्दा समग्र उपन्यासको भाषा सरल, सहज, सरस हुनुका साथै स्थान र परिवेशअनुकूल रहेको छ भनी विश्लेषण गरिएको छ।

यसैगरी बार्दली उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको भाषिक विश्लेषण गर्दा यस उपन्यासमा रहेका पात्रहरूको वर्ग, लिङ्ग र पेसागत अवस्थालाई आधार मानिएको छ। यस उपन्यासमा प्रयोग भएका भाषिक अवस्थालाई सङ्क्षिप्त रूपमा व्याकरणिक रूपमा वाक्य चयनअन्तर्गत तत्सम, तद्भव शब्द चयन, आगन्तुक भर्त्ता तथा अनुकरणात्मक शब्दको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ। उपन्यासमा विभिन्न स्थानमा व्याकरणिक आधारमा नामपद, क्रियापद, क्रियाविशेषण, सर्वनाम, विशेषणपद, क्रियापद, प्रतीकात्मक वा सङ्केतात्मक शब्दको चयन, वाक्यको चयन, विरामचिह्न, प्रश्नचिह्नको प्रयोग, विस्मयादिबोधक चिह्नको प्रयोग गरिएको छ। उपन्यासकारले व्याकरणिक हिसाबले प्रयोग गरेका भाषिक तत्वहरूका कारण उपन्यास उत्कृष्ट बन्न पुगेको छ।

सामाजिक यथार्थवादी *वार्दली* उपन्यास निम्न वर्गीय आर्थिक चपेटामा परेका पात्रहरूको अर्थव्यवस्था बनेर आएको भएकाले समाजमा रहेका वर्गीय, लैङ्गिक, उमेरगत, शैक्षिक, जातियता आदिका दृष्टिले विभेद भएको छरपष्ट समाजको वास्तविकतालाई यथार्थ रूपमा देखाउन सफल भएको उपन्यास हो । वर्गीय रूपमा उच्च वर्ग, मध्यम वर्ग र निम्न वर्गका पात्रहरू रहेका छन् । निम्न वर्गका पात्रहरूको भाषिक स्थिति पनि निम्न स्तरकै रहेको पाइन्छ । भाषा प्रयोगगत आधारमा लैङ्गिक भिन्नता रहेको छ ।

उपादेयता

सामाजिक भाषाविज्ञानको शाखाको रूपमा समाज भाषाविज्ञान आएको हो । कुनै पनि भाषाको अस्तित्व समाजमा नै निहित रहन्छ । भाषाविना कुनै पनि अध्ययन, अनुसन्धान अधुरै रहन्छन् । भाषाको महत्त्व समाजमा नै रहन्छ । समाजमा भएका विभिन्न पेसा, शिक्षा, वर्ग, धर्म र लिङ्गका आधारमा भाषा कहीं न कहीं फरकपन अनि असमानता आएको हुन्छ । यिनै असमानतालाई केलाउने काम समाजभाषिक अध्ययनले गर्दछ । यस शोध अध्ययनको उपादेयता नीतिगत तहमा र प्रयोगगत तहमा रहेको हुन्छ । जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

नीतिगत तहमा

वार्दली उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनबाट समाजमा भाषाको स्थिति के कस्तो छ भन्ने पत्ता लगाइ नीति निर्माणका तहमा कस्तो सहयोग पुऱ्याउँछ भन्ने प्रष्ट पाईन्छ । यस अध्ययनले नीतिगत तहमा के कस्तो सहयोग पुऱ्याउनेछ भन्ने कुरालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

विद्यालय तहको पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा बढी विषयकेन्द्री भई त्यसमा ध्यान पुऱ्याउने कुराको जानकारी गराउँछ । कुनै पनि कृतिको भाषिक मूल्याङ्कन गर्न । *वार्दली* उपन्यासलाई विविध दृष्टिकोणबाट अध्ययन र अनुसन्धान गर्न सहयोग प्राप्त हुन्छ । यश शोधको अध्ययनले शिक्षकहरूलाई शिक्षण विधि तथा तरिकाहरूको छनोट गर्न सहयोग पुऱ्याउनुका साथै शिक्षक, विद्यार्थी तथा शोधार्थीहरूलाई आफ्नो कमजोरी पत्ता लगाउन सहयोग पुऱ्याउँछ । पाठ्यसामग्री निर्माता तथा पाठ्यक्रमविद्हरूलाई पाठ्यसामग्री एवम् पाठ्यक्रमहरू निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । उपन्यासका साथै अन्य कृतिहरूको भाषामा

लिङ्गगत, वर्गगत र पेसागत आधारमा भाषाको अध्ययन गरिने भएकाले भाषाशिक्षणका विद्यार्थीहरूका लागि अति उपयोगी हुनेछ । भावी दिनमा यस अध्ययनसँग सम्बन्धित गरिने अनुसन्धानको उद्देश्य, शोधविधिको छनौट गर्न, सैद्धान्तिक र प्रायोगिक पुनरावलोकन गर्न, तथ्याङ्क सङ्कलन तथा व्याख्या र विश्लेषण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

प्रयोगगत तहमा

बार्दली उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनको प्रयोगगत उपयोगितालाई हेर्दा यसले अब आउने दिनहरूमा विभिन्न कृतिहरूको समाजभाषिक अध्ययन गर्न सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । भाषिक क्षेत्रमा नेपाली उपन्यासलाई वर्ग, लिङ्ग र पेसागत आधारमा छुट्याउन सहयोग गर्ने देखिन्छ । समग्रमा प्रस्तुत अध्ययनले प्रयोगगत उपयोगिताअन्तर्गत निम्नलिखित सहयोग पुग्ने देखिन्छ :

विद्यार्थी तथा शिक्षकहरूलाई समाज भाषाविज्ञानको परिचय, सिद्धान्त र क्षेत्रबारे जानकारी गराउन सहयोग पुऱ्याउनेछ । समाजभाषिक अध्ययनसँग सम्बन्धित आगामी वर्षमा गरिने अध्ययन अनुसन्धानका लागि प्रस्तुत शोधले समस्याको पहिचान गराउन सहयोग पुऱ्याउनेछ । विद्यार्थी तथा शिक्षकहरूलाई बार्दली उपन्यासमा प्रयुक्त भाषाका बारेमा थप अध्ययन गर्न सहयोग पुऱ्याउनेछ । यस उपन्यासबाट भाषिक भेदहरूको वर्गीकरण गरिएको यस शोधकार्यबाट विद्यार्थीहरूलाई कुनै पनि साहित्यिक कृतिको विश्लेषण गर्न उपयोगी हुनेछ । यसैगरी विभिन्न सङ्घसंस्थालगायत सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पसमा अध्ययनरत तथा अन्य शोधार्थी, जिज्ञासु, शिक्षकवर्ग तथा बाहिरबाट पुस्तकालयीय अध्ययन गर्न आउनेहरूलाई अध्ययन गर्न सहज गराउने हेतुले पुस्तकालयमा राख्न सहयोग पुग्दछ । यस उपन्यासको अध्ययनबाट पाठकहरूमा प्राज्ञिक ज्ञान र क्षमताको पनि अभिवृद्धि गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ । यसरी यस शोधकार्य सबै रूपबाट उपयोगी हुने भएकाले यसको उपादेयता प्रस्तुत गरिएको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- अधिकारी, कविता (२०७८), *कर्नाली ब्लुज उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, चितवन : त्रि.वि., सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६६), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- अर्याल, बिन्दा (२०६९), *बलामी भाषाको समाजभाषिक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : त्रि.वि., शिक्षाशास्त्र सङ्काय ।
- काफ्ले, बालकुमारी (२०७५), *हारजित कथाको समाजभाषिक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, चितवन : त्रि.वि., सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस ।
- गौतम, अनल (२०८०), *बार्दली*, काठमाडौं : ऐरावती प्रकाशन ।
- ढकाल, भानुभक्त (२०६९), *नरेन्द्रदाइ उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., शिक्षाशास्त्र सङ्काय, कीर्तिपुर ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०७४), *प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेसन प्रा.लि. ।
- दुङ्गेल, भोजराज (२०६८), *प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- पौडेल, प्रतिमा (२०७८), *महारानी उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, चितवन : त्रि.वि., सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस ।
- पौडेल, माधवप्रसाद (२०७५), *सामाजिक र मनोभाषाविज्ञान*, काठमाडौं : इन्टेलेक्चुअल्ज् बुक प्यालेस ।
- पौडेल, माधवप्रसाद र महेन्द्रसिंह धामी (२०७६), *सामाजिक र मनोभाषाविज्ञान*, काठमाडौं : इन्टेलेक्चुअल्ज् बुक प्यालेस ।
- प्याकुरेल, रञ्जनाकुमारी (२०७९), *मुगलान उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : त्रि.वि., शिक्षाशास्त्र सङ्काय ।

- बराल, सुष्माकुमारी (२०७४), *करोडौँ कस्तुरी उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन*,
अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : त्रि.वि., शिक्षाशास्त्र सङ्काय ।
- भण्डारी, पारसमणि (२०७३), *सामाजिक भाषाविज्ञान र मनोभाषाविज्ञान*, काठमाडौँ :
विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, सपना (२०७८), *सइन उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर
शोधपत्र, चितवन : त्रि.वि., सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस ।
- सुवेदी, विमल (२०७२), *तीनघुम्ती उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन*, अप्रकाशित
स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., शिक्षाशास्त्र सङ्काय, कीर्तिपुर ।
- सुवेदी, विश्वचन्द्र (२०६९), *भोक र भित्ताहरू उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन*,
अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : त्रि.वि., शिक्षाशास्त्र सङ्काय ।

व्यक्तिवृत्त

नाम : हरिमाया घिमिरे
जन्ममिति : २०५१/०९/१५
जन्मस्थान : मर्स्याङ्दी-६, बाहुनडाँडा, लमजुङ
बाबुको नाम : श्रीप्रसाद घिमिरे
आमाको नाम : तुलसी घिमिरे
पतिको नाम : उत्तम ढकाल
राष्ट्रियता : नेपाली
लिङ्ग : महिला
धर्म : हिन्दु
वैवाहिक स्थिति : विवाहित
भाषा : नेपाली
रुचि : अध्ययन, समाजसेवा र भ्रमण
कार्य : अध्ययन
हालको ठेगाना : भरतपुर-४, चितवन
सम्पर्क सङ्ख्या : ९८४६५२७१९५

शैक्षिक योग्यता

क्र.सं.	तह	अध्ययन गरेको संस्था	उत्तीर्ण वर्ष	श्रेणी
१	स्नातकोत्तर	सप्तगण्डकी क्याम्पस, भरतपुर		अध्ययनरत
२	स्नातक	श्री महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल	२०७३	द्वितीय
३	दश जोड दुई	श्री चन्द्रोदय उ.मा.वि., लमजुङ	२०६९	द्वितीय
४	एस.एल.सी. (प्रवेशिका)	श्री चन्द्रोदय उ.मा.वि., लमजुङ	२०६६	द्वितीय